

Все те незриме світло
Ентоні Дорр

Бестселер від лауреата престижних літературних премій! Захоплива та зворушлива історія сліпої французької дівчинки і боязкого німецького хлопчика, які під час Другої світової намагаються, хто як може, вижити у круговерті війни, не втратити здатність любити і врятувати найдорожчих людей...

Це книга про кохання і смерть, про те, що з нами робить війна, і про те, що невидиме світло переможе навіть найбезнадійнішу темряву.

Ентоні Дорр

Все те незриме світло

Присвячую Венді Вейл

1940–2012

У серпні 1944 року древня фортеця Сен-Мало, найблискупіша прикраса Смарагдового узбережжя французької провінції Бретань, була майже цілком знищена пожежею... Із 865 будівель, оточених мурами, вистояли лише 182, та й ті зазнали різних руйнувань.

Філіп Бек

Ми не змогли б прийти до влади чи користуватися нею так, як це робили, якби не мали радіо.

Йозеф Геббельс

Нульовий розділ

7 серпня 1944 року

Листівки

Смерком вони сиплються з неба. Перелітають через фортечні мури, перекидаються через дахи, пурхають у западини між будинками. Цілі вулиці вкриті вихорами листівок, сяйливо білих на тлі бруківки. «Термінове повідомлення жителям міста! – написано на них. – Негайно виходьте на відкриту місцевість».

Зростає приплив. Висить маленький жовтий серпик місяця. На дахах приморських готелів зі східного боку і в садах за ними шість підрозділів американської артилерії закладають запальні набої в жерла бомбометів.

Бомбардувальники

Вони летять через Ла-Манш опівночі. Їх дванадцять, і вони названі на честь пісень: «Зоряний пил», «Штормова погода», «У доброму гуморі» й «Озброєна крихітка».[1 – Stardust («Зоряний пил») – популярна джазова пісня 1927 року американського композитора Хогі Кармайка. Stormy Weather («Штормова погода») – пісня, написана 1933 року американцями Гарольдом Арленом та Тедом Келером. In the Mood («У доброму гуморі») – пісня, написана американцем Джо Гарлендом, стала відомою у виконанні Гленна Міллера. Pistol-Packin' Mama («Озброєна крихітка») – пісня, написана 1943 року американцем Алом Декстером. – Прим. ред.] Море переливається далеко внизу, вкриті незліченними гребенями пінявих хвиль. Уже скоро навігаційні прилади розпізнають низькі, освічені місяцем, брили островів, вишикуваних уздовж горизонту.

Франція.

Потріскують перемовні пристрої. Помалу, ледь не ліниво, бомбардувальники скидають висоту. Вузькі смужки червоного світла тягнуться від зеніток угору й униз узбережжям. З'являються темні розбиті кораблі, затоплені або розтрощені, один без носа, інший, догораючи, мерехтить. На найвіддаленішому острові охоплені панікою вівці бігають зигзагами поміж каменів.

У кабіні кожного літака бомбардир вглядається в приціл і рахує до двадцяти. Чотири, п'ять, шість, сім... Бомбардирам місто-фортеця на все ближчому гранітному виступі скидається на бридкий зуб, на щось чорне й небезпечне, на останній налив, який треба розтяти.

Дівчина

У закутку міста, у високому й вузькому будинку номер чотири по рю Воборель, на останньому, шостому поверсі незряча шістнадцятирічна дівчина на ім'я Марі-Лор Леблан стоїть на колінах біля низького столика, повністю

зайнятого моделлю. Це мініатюра міста, у якому вона тепер живе, що складається з пропорційно зменшених копій сотень будинків, магазинів і готелів, оточених мурами. Ось церква з продірявленою гострою верхівкою, й огрядний старий Шато де Сан-Мало, і ряди приморських садіб, усипаних димарями. Граційна дерев'яна пристань дугою вигинається від пляжу, що зветься Пляж дю Моль; елегантний, укритий сітчастим візерунком портик накриває ринок морепродуктів; дрібні лавки, найменші з яких розміром як яблучні зернятка, поцяткували крихітні майдани.

Марі-Лор проводить кінчиками пальців уздовж сантиметрових перил, що увінчують фортечні мури, описуючи нерівну зірку по периметру моделі. Знаходить просвіт згори на стінах, звідки чотири церемоніальні гармати направлені на море.

– Бастйон д'ля Олянд, – шепоче вона, і її пальці спускаються крихітними сходами. – Рю де Кордье. Рю Жак Картье.

У кутку кімнати стоять два поцинковані відра, у яких по вінця води. «Наповнюй їх, – казав їй двоюрідний дідусь, – коли можеш. І ванну на третьому поверсі. Хіба знаєш, коли знову вимкнуть воду».

Її пальці повертаються до церковного шпиля, а далі на південь, до Дінанських воріт. Увесь вечір вона проводила пальцями по моделі, чекаючи свого двоюрідного дідуся Етьєна, господаря цього будинку, що пішов із дому минулої ночі, доки вона спала, й ще не повернувся. І тепер знову ніч, годинник зробив ще один оберт, у всьому кварталі тихо, і їй не спиться.

Вона чує бомбардувальники за п'ять кілометрів. Усе гучніший шум, схожий на радіоперешкоди. Або гул усередині мушлі.

Коли вона відчиняє вікно в спальні, рев літаків гучнішає. Більше цієї жажливо тихої ночі не чути нічого: ні двигунів, ні голосів, ні брязкоту. Ні сирен. Ні стукоту кроків по бруківці. Не чути навіть чайок. Лиш високий приплив нахльостує на підвалини міських стін унизу, за шість поверхів і квартал від неї.

І ще щось.

Щось м'яко ляпотить, дуже близько. Вона прочиняє ліву віконницю й проводить пальцями по перекладині правої. Там застряг аркуш паперу.

Вона підносить його до носа. Аркуш пахне свіжим чорнилом. Може, бензином. Папір ще хрусткий, недовго пробув надворі.

Марі-Лор вагається біля вікна, стоячи в самих панчохах, у неї за спиною і її спальня, мушлі, розкладені на комоді, камінчики вздовж плінтуса. Її ціпок стоїть у кутку, товстий роман шрифтом Брайля чекає на ліжку сторінками вниз. Гул літаків наростає.

Юнак

За п'ять вулиць на північ світловолосий вісімнадцятирічний німецький солдат на ім'я Вернер Пфенніг прокидається під слабкий уривчастий гул, трохи гучніший за дзижчання. Ніби десь віддалік мухи б'ються об шибку.

Де це він? Солодкий, трохи хімічний запах рушничної оливи, необробленого дерева від недавно збитих ящиків для набоїв; нафталіновий запах старих покривал – він у готелі. Точно. L'hôtel des Abeilles, «Бджолиний готель».

Ще ніч. Ще рано.

Від моря долинають свист і гуркіт; вогонь зенітної артилерії наростає.

Капрал протиповітряних сил поспішає в бік сходів.

– Спускайся в підвал, – гукає він через плече, і Вернер вмикає свій польовий ліхтар, згортає ковдру в наплічник і вибігає в коридор.

Не так давно «Бджолиний готель» був приємною місциною з яскраво-блакитними віконницями на фасаді, устрицями на льоду з власного кафе й офіціантами-бретонцями в краватках-метеликах, що натирали склянки за шинквасом. Він пропонував двадцять один номер із морськими краєвидами й комин у вестибюлі завбільшки з вантажівку. Парижани, що приїжджали сюди на вихідні, пили тут аперитиви, а до них – заїжджі посланці республіки: міністри й віце-міністри, абати й адміralи, а за кілька століть до них – обвітрені корсари: вбивці, грабіжники, мародери, моряки.

А до цього, перш ніж тут облаштували готель, цілих п'ять століть тому, цей будинок належав капітанові капера, який покинув морський розбій і став вивчати бджіл на пасовиськах за Сен-Мало, нашкрябуючи записи в блокнотах і смакуючи медом просто зі стільників. Горішні одвірки й досі прикрашають дубові гребені з вирізьбленими джмелями; укритий плющем фонтан у внутрішньому дворіку має форму вулика. Вернерові особливо подобаються п'ять вицвілих фресок на стелях найбільших горішніх кімнат, де бджоли завбільшки з дітей ширяють на тлі блакитних задників – великі ледачі трутні й трударі з прозорими крилами; де мало не триметрова багатоока бджолина матка з золотавим пухнатим черевцем звивається на стелі над шестикутною ванною.

За останні чотири тижні готель перетворився на фортецю. Солдати підрозділу австрійських протиповітряних сил забили кожне вікно, перевернули кожне ліжко. Вони укріпили вхід, заставили сходові майданчики дерев'яними ящиками з артилерійськими набоями. На четвертому поверсі готелю, де кімнати із зимовими садами й французькими балконами виходять просто на фортечні мури, поселилася стара швидкісна зенітна гармата під назвою «Вісім-вісім», здатна вистрелювати майже десятикілограмові набої на чотирнадцять із гаком кілометрів.

«Її величність», так австрійці називають свою гармату. Впродовж останнього тижня вони доглядали за нею, як робочі бджоли за маткою. Залили в неї оливи, перефарбували її дуло, змастили її колеса та поклали до ніг мішки з піском, мов дари.

Велична «Вісім-вісім», смертельно небезпечна монархія, що мала б захищати їх усіх.

Вернер на сходовому майданчику, на півдорозі до першого поверху, коли «Вісім-вісім» вистрілює двічі поспіль. Це вперше він почув постріл із гармати зблизка – звук такий, наче відірвало горішню частину готелю. Вернер зашпортується й затуляє долонями вуха. Вібрація прокочується стінами донизу, до фундаменту, а тоді знову вгору.

Він чує, як австрійці двома поверхами вище підповзають до гармати, перезаряджають її, а тоді все віддаленіші різкі звуки обох набоїв, як ті просвистують у повітрі над океаном, уже за три з гаком кілометри від них. Один із солдатів співає, усвідомлює він. Або ж, мабуть, навіть не один. Може, вони всі співають. Восьмеро військових із Люфтваффе, жоден із яких не проживе й години, співають своїй монархії любовну пісню.

Вернер поспішає через вестибюль за променем зі свого польового ліхтаря. Гармата вистрілює втретє, й десь близько розбивається скло, й потоки сажі з гуркотом ллються димарем, а стіни готелю бринять, мов ударений дзвін. Вернер непокоїться, що звук виб'є йому зуби.

Він відчиняє двері в підвал і завмирає на мить, йому паморочиться в голові.

– Оце й усе? – питає він. – Вони й справді наступають?

Але хто йому відповість?

Сен-Мало

У будинках обабіч вулиць останні неевакуйовані містяни прокидаються, стогнуть, зітхають. Старі діви, повії, чоловіки за шістдесят. Маруди, колабораціоністи, скептики, пияки. Черниці різних орденів. Відняки. Уперті. Сліпі.

Хтось поспішає до протибомбових сховищ. Хтось каже собі, що це просто навчальна тривога. Хтось затримується захопити ковдру, молитовник чи колоду гральних карт.

Бої почалися два місяці тому. Шербур звільнили, Кан звільнили, Ренн теж. Половина західної Франції звільнена. На сході совіти відбили Мінськ; польська Армія Крайова бунтує у Варшаві; кілька газет осмілилися аж до припущення, що настав переломний момент.

Але не тут. Не в цій останній цитаделі на краю континенту, не в цьому останньому німецькому опорному пункті на бретонському узбережжі.

Тут, перешіптуються люди, німці відновили два кілометри підземних коридорів під середньовічними стінами; тут збудували нові системи оборони, нові трубопроводи, нові шляхи для відступу, підземні комплекси гідної

подиву складності. Під напівострівним фортом Ла Сіте, через річку від старого міста, є кімнати з перев'язувальними матеріалами, кімнати з амуніцією, навіть підземний госпіталь, принаймні так кажуть. Там провітрюване приміщення, є цистерна для води на двісті тисяч літрів і прямий зв'язок із Берліном. Там вогнеметні міні-пастки, доти з перископічними прицілами; німці наскладали досить боеприпасів, щоб вистрілювати набої в море весь день, щодня, цілий рік.

Тут, шепочуть вони, з тисяча німців, готових загинути. Або п'ять тисяч. А то й більше.

Сен-Мало. Вода оточує місто з чотирьох боків. Його зв'язок із рештою Франції щонайтонший: дамба, міст, піщана коса. Ми насамперед малонці, кажуть жителі Сен-Мало. Потім – бретонці. Французи – якщо на це ще лишається місце.

При світлі зливи граніт виблискує синім. За найвищих припливів море прокрадається аж у підвали середмістя. За найнижчих відпливів порослі мушлями краї тисяч уламків кораблів стирчать над водою.

За три тисячоліття цей невеликий мис бачив багато облог.

Але такої – ніколи.

Бабуся притискає верескливого малюка до грудей. За кілометр від неї, за районом Сен-Серван, пияк, помочившись на вулиці, знімає з огорожі листок паперу. «Термінове повідомлення жителям міста! – написано на ній. – Негайно виходьте на відкриту місцевість».

На островах виблискують вогнем зенітки, великі німецькі гармати в старому місті знову зі свистом випускають залп, а триста вісімдесят французів, ув'язнених в острівному форті Насьональ, за чверть милі від берега збиваються до купи в залитому місячним світлом дворику й дивляться на небо.

Після чотирьох років облоги що принесе їм ревіння все ближчих бомбардувальників? Порятунки? Загибель?

Ляскіт рушничних пострілів. Барабанний стукіт зеніток. Десяток голубів, що всілися на церковному шпилі, прямовисно шугають донизу й роблять коло над морем.

Будинок номер чотири по рю Воборель

Марі-Лор Леблан одним-одна стоїть у своїй кімнаті, нюхаючи листівку, яку не може прочитати. Виють сирени. Вона зачиняє віконниці й замикає вікно на клямку. Щомиті літаки наближаються; кожна секунда – це втрачена секунда. Їй треба було б бігцем спускатися. Їй треба було б дістатися до кутка в кухні, звідки маленький люк веде в погріб, повен пилу, поточених мишами килимів і старезних валіз, яких давно ніхто не відчиняв.

Натомість вона повертається до столу в ногах ліжка й стає на коліна поряд із моделлю міста.

Знову її пальці знаходять фортечні мури, Бастйон д'ля Олянд, маленькі сходи, що ведуть униз. У цьому вікні, отут, у справжньому місті, якась пані вибиває килими щосуботи. Із цього ось вікна одного разу хлопчик крикнув: «Дивися під ноги, ти що, сліпа?»

Віконне скло дрижить у рамах. Зенітки випускають ще один залп. Земля ще трішечки прокручується навколо своєї осі.

Під її пальцями мініатюрна рю д'Естре перетинається з мініатюрною рю Воборель. Її пальці звертають направо, ковзають дверними прорізами. Перший, другий, третій. Четвертий. Скільки разів вона це вже робила?

Номер чотири – високий, схожий на занехаяне пташине гніздо будинок її двоюрідного дідуся Етьєна. Будинок, у якому вона прожила чотири роки. У якому, на шостому поверсі, вона сама-одна стоїть на колінах, а дванадцять американських бомбардувальників із ревом летять у її бік.

Вона натискає на крихітні входні двері, спрацьовує прихована засувка, і маленький будиночок відділяється від моделі. Він завбільшки з пачку сигарет її батька.

Тепер бомбардувальники так близько, що підлога під її коліньми починає пульсувати. У коридорі дзвенять кришталеві підвіски на люстрі над сходами. Марі-Лор повертає димаря на мініатюрному будиночку на дев'яносто градусів. А тоді забирає три дерев'яні планочки, які слугують йому за дах, і перевертає його.

Їй на долоню падає камінь.

Він холодний. Завбільшки з голубине яйце. Формою схожий на краплю.

Марі-Лор затискає крихітний будинок в одній долоні, а камінь – в іншій. Кімнатка здається хисткою, ненадійною, наче гігантські пальці ось-ось проламають її стіни.

– Рара?[2 – Тато (фр.). – Тут і далі прим. перекл., якщо не вказано інше.] – шепоче вона.

Підвал

Під вестибюлем «Бджолиного готелю» – корсарів підвал, вирубаний у фундаменті. Позаду ящиків, шаф і панелей для інструментів стіни з голого граніту. Стелю підпирають три обтесані вручну масивні балки, яких кінцями приволокли з древнього бретонського лісу й поставили на місце кілька століть тому.

Через єдину електричну лампочку все залите хиткою тінню.

Вернер Пфенніг сидить на розкладному стільці за верстаком, перевіряє рівень зарядженості батареї й одягає навушники. Його радіо – двонаправлений приймач-передавач, обшитий сталлю, з антеною завдовжки півтора метра. Він дає Вернерові змогу зв'язуватися з відповідним приймачем угорі, з двома іншими зенітними батареями в стінах міста і з підземним штабом військ гарнізону по той бік ріки.

Нагріваючись, приймач гуде. Коригувальник вогню читає координати в мікрофон, а артилерист їх повторює. Вернер тре очі. За ним повно конфіскованих скарбів, аж до стелі: скручені гобелени, старовинні підлогові годинники, гардероби, велетенські пейзажі, помережані дрібними тріщинками. На полиці навпроти Вернера стоять вісім чи дев'ять гіпсових голів, про призначення яких він не може здогадатися.

Дебелий фельдфебель Франк Фолькгаймер спускається вузькими дерев'яними сходами й нахилиє голову під балками. Він лагідно всміхається Вернерові, сідає на стілець із високою спинкою, оббитий золотавим шовком, і кладе на коліна рушницю, що тепер здається заледве більшою за диригентську паличку.

– Почалося? – питає Вернер.

Фолькгаймер киває. Він вимикає свого польового ліхтаря і змахує дивовижно витонченими віями в напівтемряві.

– Довго це триватиме?

– Недовго. Тут ми в безпеці.

Інженер Бернд приходить останній. Він дрібний, косоокий, із безбарвним волоссям. Бернд зачиняє за собою двері в підвал, замикає їх на засув і сідає посередині дерев'яних сходів із похмурим виразом на обличчі, від страху чи хоробрості – важко сказати.

Тепер, коли двері зачинені, гудіння сирен м'якшає. Над ними мерехтить підвальна лампочка.

«Вода, – згадує Вернер. – Я забув воду».

Із віддаленого кута міста долинають вибухи зенітної батареї, а тоді «Вісім-вісім» нагорі знову стріляє, гучна, смертельна, й Вернер слухає, як набої зі свистом злітають у повітря. Водоспади пилу ллються зі стелі. У навушниках Вернер чує, як австрійці нагорі досі співають.

...auf d'Wulda, auf d'Wulda, da scheint d'Sunn a so gulda...[3 – «На Влтаві, на Влтаві, де світить сонце золоте» (нім.) австрійська народна пісня.]

Фолькгаймер сонно шкрябає пляму на штанах. Бернд гріє подихом складені човником руки. Приймач із тріском повідомляє швидкість вітру, тиск повітря, траєкторії. Вернер згадує дім: фрау Елену, що, нахилившись над його маленькими черевичками, зав'язує кожну шнурівку на подвійний бантик. Зірки, що пропливали повз його вікно. Свою молодшу сестру, Юту, з клаптиковою ковдрою на плечах і навушником від радіо в лівому вусі.

Чотирма поверхами вище австрійці закладають ще один набій у димливий гузівник гармати «Вісім-вісім», удруге перевіряють кут горизонтальної наводки і затуляють вуха, коли гармата вистрелює, але тут, унизу, Вернер чує тільки радіоголоси свого дитинства. Богиня історії дивилася вниз на Землю. Очищення можна досягнути лише через найгарячіший вогонь. Він бачить ліс сухих соняхів. Він бачить зграю чорних шпаків, що розлітаються з дерева.

Бомбова злива

Сімнадцять, вісімнадцять, дев'ятнадцять, двадцять. Ось під прицілами мчить море. А тепер – верхівки дахів. Двоє менших літаків утворюють димовий коридор, головний бомбардувальник відкриває вогонь, одинадцять інших беруть із нього приклад. Бомби падають навскіс, літаки миттю знімаються.

Небо знизу заплямовується темними бризками. Двоюрідний дідусь Марі-Лор, замкнений із кількома сотнями інших за воротами форту Насьональ, за півкілометра від берега, примружується й думає: «Сарана», – і з його пам'яті, з якоїсь укритої павутиною години в парафіяльній школі, виринає притча зі Старого Заповіту: «Немає царя в сарани, але вся вона в строї бойовім виходить».[4 – Переклад І. Огієнка.]

Диявольський рій. Квасоля з перекинутого мішка. Сотня розірваних чоток. Тисячі метафор, але їх усіх не досить: сорок бомб на літак, разом чотириста вісімдесят, тридцять три тонни вибухівки.

Лавина сходить на місто. Буревій. Чайні чашки зсовуються на полиці. Картини зіслизають із гвіздків. За чверть секунди сирен уже не чути. Нічого не чути. Гул стає такий гучний, що можуть лопнути слухові перетинки.

Зенітні гармати випускають останні набої. Дванадцять бомбардувальників, неушкоджені, повертаються в синю ніч.

На шостому поверсі будинку номер чотири по рю Воборель Марі-Лор залізає під ліжко й притискає до грудей камінь та маленьку модель будинку.

У підвалі під «Бджолиним готелем» гасне єдина лампочка.

Розділ 1

1934 рік

Національний музей природничої історії

Марі-Лор Леблан – шестирічна парижанка, височенька, веснянкувата, і має слабкий зір, що швидко псується. Батько відправляє її на дитячу екскурсію музеєм, у якому працює. Гід – старенький горбань, сам ледь вищий за дитину. Щоб привернути увагу, він стукає кінчиком ціпка по підлозі, а тоді веде десяток своїх опіканців через сади у виставкові зали.

Діти споглядають, як техніки блоками підіймають стегнову кістку динозавра. У комірчині дивляться на опудало жирафа, у якого на спині зносилися шматки шкури. Зазирають у шафу опудальника, шухляди якої повні пір'я, кігтів і скляних очей; гортають двохсотлітній альбом із гербарієм, прикрашений орхідеями, роменом і травами.

Урешті вони підіймаються шістнадцятьма сходинками в залу мінералогії. Гід показує їм агат із Бразилії, фіолетовий аметист і метеорит на підставці, старий, каже він, як сама Сонячна система. А тоді ключем веде їх униз двома крученими сходовими маршами й уздовж кількох коридорів і зупиняється перед залізними дверима з єдиною замковою щілиною.

– Кінець екскурсії, – оголошує він.

– Але що ж там? – питає одна з дівчаток.

– За цими дверима ще одні замкнені двері, трохи менші.

– А що за ними?

– Треті замкнені двері, ще менші.

– А за ними?

– Четверті двері, а тоді п'яті, і так далі, до тринадцятих, невеличких замкнених дверей, не більших за черевик.

Діти нахилиються вперед.

– А за ними?

– А за тринадцятими дверима, – гід змахує неймовірно зморшкуватою рукою, – «Море полум'я».

Діти зацікавлено топчуться на місці.

– Та годі. Хіба ви ніколи не чули про «Море полум'я»?

Діти хитають головами. Марі-Лор мружиться, дивлячись на голі лампочки, що висять уздовж стелі щокілька метрів; вона навколо кожної з них бачить ореол веселкових кольорів.

Ціпок повисає в гіда на зап'ясті, він потирає долоні.

– Це довга історія. Розказати вам?

Діти кивають.

Він прокашлюється.

– Кілька століть тому, у місці, яке тепер називається Борнео, один принц підняв із висохлого річища синій камінь, бо той йому сподобався. Але дорогою назад до палацу на принца напали люди на конях і загнали ножа йому в серце.

– Нож в серце?

– Правда?

– Цитьте! – каже хлопчик.

– Зłodії вкрали його персні, його коня, усе його майно. Але через те, що синій камінець був затиснутий у долоні, вони його не побачили. Смертельно пораненому принцові вдалося доповзти додому. Десять днів він лежав непритомний. А на десятий день, на здивування його доглядальниць, сів, розтиснув кулак і побачив камінь. Султанові лікарі сказали, що то було диво, що принц не мав би вижити після такої страшної рани. Доглядальниці говорили, що в каменя, певно, є цілюща сила. А султанові ювеліри повідомили ще дещо: вони ніколи не бачили такого великого необробленого діаманта. Їхній найталановитіший різьбяр шліфував його вісімдесят днів, а коли закінчив, камінь став яскраво-блакитний, блакитний, мов тропічні моря, але в центрі мав трохи червоного, ніби полум'я в краплі води. Султан наказав оздобити діамантом принцову корону, й розказували, що коли молодий принц сидів на троні й на нього падало сонце, то камінь сяяв так яскраво, що на нього неможливо було дивитися, здавалося, наче сам принц зникав серед світла.

– А ви певні, що це правда? – запитала дівчинка.

– Цить! – шикнув хлопчик.

– Камінь назвали «Море полум'я». Хтось вірив, що принц став божеством, що доки в нього є цей камінь, його неможливо вбити. Але почало відбуватися дещо дивне: що довше принц носив свою корону, то більше його зраджувала удача. За місяць він утратив двох братів: один утонув, а іншого вкусила змія. За півроку його батько помер від хвороби. Та й до всього ще й султанові розвідники повідомили, що на сході збирається величезна армія. Принц зібрав разом батькових дорадників. Усі сказали, що він має готуватися до війни, всі, крім одного, священика, який переповів свій сон. У цьому сні богиня землі повідомила його, що зробила «Море полум'я» в подарунок своєму коханцеві, богові моря, й послала прикрасу йому річкою. Але коли річка висохла й принц узяв камінь, богиня розгнівилася. Вона прокляла діамант і кожного, хто ним володітиме.

Діти нахиляються вперед, а з ними й Марі-Лор.

– Прокляття було таке: володар каменя житиме вічно, але, доки триматиме його в себе, на всіх дорогах його серцю людей нескінченним дощем сипатимуться нещастя.

- Житиме вічно?

- Але якщо володар викине камінь у море, доставивши його тому, кому він призначений, богиня зніме прокляття. Отож принц, тепер уже султан, думав три дні й три ночі й урешті вирішив залишити камінь у себе. Камінь урятував його життя, він думав, що той робив його незнищеним. Він наказав відрізати священникові язика.

- Ой! - вигукнув найменший хлопчик.

- Оце він дарма, - сказала найвища дівчинка.

- Прийшли загарбники, - продовжив доглядач, - і зруйнували палац, убили всіх, кого знайшли, а принца ніхто ніколи більше не бачив, і за двісті років ніхто більше нічого про «Море полум'я» не чув. Хтось казав, що діамант порізали на багато менших каменів, хтось - що він досі в принца, а принц тепер у Японії чи Персії, що він скромний фермер, який, здається, не старішає.

Отож камінь випав з історії. Допоки одного дня, коли французькому торгівцеві коштовностями, під час його подорожі на голкондські шахти, що в Індії, не показали величезного діаманта у формі груші. Сто тридцять три карати. Майже ідеальна прозорість. Великий, як голубине яйце, писав він, і блакитний, як море, але із язиком полум'я всередині. Він відлив копію каменя й відправив її схибленому на коштовностях герцогові в Лотарингію, попередивши того про чутки щодо прокляття. Але герцогові страшенно захотілося того каменя. Отож торговець привіз його у Європу, і герцог приладнав камінь до головки свого ціпка й носив його скрізь із собою.

- Ой-ой.

- За місяць герцогиню спіткала хвороба горла. Двое їхніх улюблених слуг упали з даху й зламали шиї. А тоді загинув герцогів єдиний син. Несчастя сталося, коли той катався на коні. Хоча всі казали, що сам герцог ще ніколи не мав такого доброго вигляду, він став боятися виходити з дому, приймати відвідувачів. Урешті він так повірив у те, що його камінь був тим самим проклятим «Морем полум'я», що попросив короля захвати його у своєму музеї, за умови, що камінь замкнеть у спеціальному склепі й той склеп не відчинятимуть двісті років.

- І?...

- І минуло сто дев'яносто шість років.

Якусь хвилю діти мовчать. Кілька починають рахувати на пальцях. А тоді всі як один здіймають руки.

- А нам можна подивитися?

- Ні.

- Навіть не можна відчинити перші двері?

- Ні.

- А ви його бачили?

- Не бачив.

- Тоді звідки вам знати, що він справді там?

- Треба вірити історії.

- А скільки він коштує, мосьє? За нього можна купити Ейфелеву вежу?

- За такий великий і рідкісний діамант, цілком імовірно, можна купити п'ять Ейфелевих веж.

Діти зойкають.

- А всі ці двері тут - щоб захищати діамант від злодіїв?

- Можливо, - відповідає гід і підморгує, - вони для того, щоб утримувати прокляття всередині.

Діти замовкають. Двое чи трое роблять крок назад.

Марі-Лор знімає окуляри і світ втрачає форму.

- А чому б, - цікавиться вона, - просто не взяти діаманта і не викинути його в море?

Доглядач музею дивиться на неї. Інші діти витріщаються.

- Коли востаннє, - зауважує один зі старших хлопчиків, - ти бачила, щоб у море викидали п'ять Ейфелевих веж?

Лунає сміх. Марі-Лор хмуриється. Це ж просто залізні двері з мідною щілиною для ключа.

Екскурсія закінчується, діти розбігаються, й Марі-Лор повертається до свого батька у Велику залу. Він поправляє окуляри в неї на носі й витягає листок із її волосся.

- Добре розважилася, ма chérie?[5 - Моя люба (фр.).]

Маленький брунатний хатній горобчик злітає з балок і сідає на кахлі навпроти неї. Марі-Лор простягає розкриту долоню. Горобчик нахиляє голову, роздумуючи. А тоді летить геть.

За місяць вона зовсім втрачає зір.

Цольферайн

Вернер Пфенніг зростає за п'ятсот кілометрів на північний схід від Парижа, у німецькому місті, яке зветься Цольферайн – вугільновидобувному комплексі за Ессенем площею півтори тисячі гектарів. Це земля криці, земля антрациту, повна дірок земля. Димлять труби, локомотиви котяться туди-сюди естакадами й голі дерева стоять на купах жужелиці, як скелети, що тягнуть руки з підземного світу.

Вернер і його молодша сестра, Юта, виховуються в дитбудинку, двоповерховому сиротинці з клінкерної цегли по Вікторіяштрассе, кімнати якого наповнені кашлем хворих дітей, плачем новонароджених і пошарпаними валізами, у яких дримають останні речі померлих батьків: заштопані сукні, потемніле весільне столове приладдя, вицвілі фотографії татів, яких проковтнули шахти.

Вернерові найперші дитячі роки найгоłodніші. Перед воротами Цольферайна чоловіки б'ються за роботу, курячі яйця продають за два мільйони марок штука, ревматична лихоманка нападає на сиротинець, мов вовк. Немає ні масла, ні м'яса. Про фрукти залишається тільки згадувати. Деколи увечері, у найгірші місяці, все, чим директриса може нагодувати десяток сиріт, – це коржики з гірчиці й води.

Але семирічний Вернер, здається, цього не помічає. Він замалий для свого віку, має відстовбурчені вуха, говорить високим, милим голоском, і люди зупиняються подивитися на його біляве волосся – кольору снігу, молока, крейди. Кольору, якому бракує кольору. Щоранку він зашнуровує черевики, напихає під пальто газет, щоб захиститися від холоду, й вирушає досліджувати світ. Він ловить сніжинки, пуголовків, жаб, що впали в сплячку; випрошує хліб у пекаря, який не має кому його продати; часто з'являється на кухні зі свіжим молоком для малюків. Він і сам щось майструє: паперові коробки, простенькі літаки-біплани, іграшкові човни з кермом.

Щокілька днів він дивує директрису питанням, на яке в неї немає відповіді: «Чому на людей нападає гикавка, фрау Елено?»

Або: «Якщо Місяць такий великий, фрау Елено, то чому він на вигляд такий маленький?»

Або: «Фрау Елено, а бджола знає, що помре, якщо когось ужалить?»

Фрау Елена, монахиня-протестантка з Ельзасу, дітей любить більше за дисципліну. Вона співає французьких фольклорних пісень пискливим фальцетом, має слабкість до хересу й увесь час засинає на ходу. Деколи увечері вона дозволяє дітям не лягати спати допізна й розповідає їм історії французькою про своє дівочтво в затишній місцині біля гір, про два метри снігу на дахах будинків, про вуличних глашатаїв і річечки, що парують на холоді, й притрушені інеєм виноградники – світ із різдвяної казки.

«А глухі чують своє серцебиття, фрау Елено?»

«А чому клей не пристає до пляшки зсередини, фрау Елено?»

Вона сміється. Скуйовджує Вернерове волосся, шепоче: «Тобі скажуть, що ти замалий, Вернере, що ти нізвідки, що тобі не варто мати великих мрій. Але я в тебе вірю. Я думаю, що тобі вдасться зробити щось велике». А тоді вона відсилає його до ліжечка, яке він сам собі вибрав, воно притиснуте до стіни під слуховим вікном на горищі.

Іноді вони з Ютою малюють. Сестра залізає на його ліжко, й разом вони лежать на животах і передають одне одному єдиного олівця. Юта, хоч і молодша на два роки, малює краще. Вона найбільше любить малювати Париж, місто, що бачила на одним-одній фотографії на заднику обкладинки котрогось із любовних романів у фрау Елени: мансардні дахи, імлісті житлові будинки, залізні ґратки далекої башти. Вона малює кручені білі хмарочоси, вигадливі мости, натовп біля річки.

Часом, після занять, Вернер возить свою молодшу сестру через вугільнодобувний комплекс у возику, який він зібрав із викинутих кимось запчастин. Вони з грюкотом проходять довгими, вкритими гравієм вулицями, повз хатинки біля шахт і палахкотючі бочки з відходами, повз безробітних шахтарів, що увесь день сидять на перекинутих ящиках, нерухомі, мов статуї. Одне колесо увесь час відпадає, і Вернер терпляче присідає біля нього, наново закручуючи гайки. Куди не глянь, навколо них працівники з другої зміни човгають на склади, доки з першої човгають додому, згорблені, голодні, із синіми носами й чорними обличчями, що під касками скидаються на черепи. «Добридень», – пищить Вернер, але шахтарі зазвичай тягнуться повз них, нічого не відповідаючи, певно, навіть не бачачи їх, прикипівши поглядом до порожньої породи. Економічний крах Німеччини світиться за їхніми спинами, мов суворі обриси фабрик.

Вернер і Юта просівають блискучі купи чорного пилу; вони вилізають на гори вкритої іржею техніки. Зривають ягоди ожини й голови кульбаб у полі. Іноді їм вдається знайти картопляні лушпайки або зелені хвостики моркви в контейнерах для відходів, в інші пообіддя – папір для малювання або старі тюбики з-під зубної пасти, з яких іще можна витиснути залишки, що висохнуть і стануть крейдою. Іноді Вернер довозить Юту аж до входу в шахту номер дев'ять, найбільшу з усіх шахт, повну шуму, шахту, що світиться, як грілка газової печі; п'ятирусна вугільна підойма вигинається над нею, хитаються троси, гупають молоти, кричать чоловіки, ціла мапа складчастої й зморшкуватої індустрії простягається вдалину зусібіч. Діти дивляться, як вугільні вагонетки викочуються з-під землі й зі складів висипають шахтарі зі своїми судками для обіду в напрямку входу в ліфт, мов комахи на світляну пастку.

– Отам унизу, – шепоче Вернер сестрі, – отам загинув наш батько.

А коли опускається ніч, Вернер мовчки везе малу Юту через вузькі вулички Цольферайна – двоє дітей із волоссям кольору снігу в долині сажі, що везуть свої жалюгідні скарби в будинок на Вікторіяштрассе, три, де фрау Елена вдивляється вглиб вугільної печі, співаючи втомленим голосом французьку колискову, доки один малюк смикає зав'язки її фартуха, а інший реве в неї на руках.

Шафа для ключів

Уроджена катаракта. Двостороння. Невиліковна.

– Бачиш це? – питають лікарі. – А це бачиш?

Марі-Лор більше нічого не бачитиме все життя. Приміщення, що колись були їй знайомі, – чотирикімнатна квартира, у якій вона живе з батьком, маленький майданчик, обсаджений деревами, у кінці їхньої вулиці, – перетворилися на лабіринти, повні небезпек. Шафи завжди десь не там, де мають бути. Ванна кімната стала проваллям. Склянка води то надто близько, то надто далеко; її пальці завеликі, завжди завеликі.

Що таке сліпота? Там, де мала б бути стіна, її руки нічого не знаходять. Там, де нічого не мало б бути, ніжка столу вдарає її по нозі. На вулицях гримотять автомобілі; у небі перешіптується листя; кров шелестить у вухах. На сходових майданчиках, на кухні, навіть поряд із її ліжком у дорослих голосах чути відчай.

– Бідолашне дитя.

– Бідолашний мосьє Леблан.

– Яке важке в нього життя! Батько загинув на війні, дружина померла при пологах. А тепер оце.

– Наче на них якесь прокляття.

– Гляньте на неї! Гляньте на нього!

– Відправив би її в притулок для інвалідів.

Ці місяці – місяці синців і печалі; кімнати хитаються, мов вітрильники, напіввідчинені двері б'ють Марі-Лор по обличчю. Її єдиний прихисток – у ліжку, натягнути ковдру до підборіддя, доки батько курить ще одну цигарку на стільці поряд із нею, обстругуючи якусь зі своїх крихітних моделей, маленький молоточок робить «стук-стук-стук», а квадратик шмергелевого паперу створює ритмічний, заспокійливий скрегіт.

* * *

Відчай не триває довго. Марі-Лор ще дуже маленька, а її батько дуже терплячий. «Не буває, – запевняє він її, – такого явища, як прокляття. Бувають щасливі й нещасливі випадки. Щодня удача хилиться в той чи той бік. Але проклять не буває».

Шість ранків на тиждень він будить її удосвіта й одягає, доки вона тримає руки піднятими вгору. Панчохи, сукня, светр. Якщо є час, він захоплює її самостійно зав'язувати шнурівки на черевиках. Потім вони разом п'ють каву на кухні: гарячу, міцну, таку солодку, як їй хочеться.

О шостій сорок вона забирає свій білий ціпочок із кутка, береться пальцем за батьків ремінь ззаду і йде за ним до музею – чотири поверхи і шість кварталів.

Рівно о сьомій він відмикає вхід номер два. Усередині знайомі запахи: стрічок друкарської машинки, навоскованої підлоги, кам'яного пилу. Їхні кроки через Велику залу супроводжує знайоме відлуння. Він вітається з нічним охоронцем, а тоді з доглядачем музею, завжди ті самі слова з однаковими відповідями:

– Bonjour.

– Bonjour.[6 – Добридень (фр.).]

Два повороти ліворуч, один праворуч. Дзвенять батькові ключі. Замок відмикається, відчиняються навстіж дверцята.

Усередині шафи, у шести засклених ящиках, на кілочках висять тисячі залізних ключів: заготовини й відмикачки, ключі з кільцем на кінці та пласкою ручкою, ключі від ліфта й ключі від шаф. Ключі завдовжки з руку Марі-Лор і коротші за її великий палець.

Батько Марі-Лор працює головним замкарем у Національному музеї природничої історії. За його підрахунками, у цілому музейному комплексі – в усіх лабораторіях, складах, чотирьох окремих державних музеях, звіринці, теплицях, десятку воріт і павільйонів, на акрах й акрах медичних і декоративних садів у Паризькому ботанічному саду – дванадцять тисяч замків. Ніхто з ним не сперечається, бо він знає про замки більше за всіх.

Увесь ранок він стоїть біля шафки для ключів і роздає їх працівникам музею: доглядачі за тваринами з'являються першими, офісні працівники прибувають похапцем близько восьмої, техніки, бібліотекарі й наукові асистенти натовпом приходять наступними, науковці – по одному, останніми. Кожен ключ має свій номер і кольоровий ярлик. Кожен працівник, від доглядачів музею до директора, повинен увесь час мати свої ключі при собі. Нікому не дозволено виносити ключі або залишати їх на столі. Все-таки серед експонатів музею – неоціненний нефрит тринадцятого століття, кавансит із Індії й родохрозит із Колорадо; за замком, що її батько сам сконструював, зберігається флорентійська аптечна чаша, вирізьблена з лазуриту, яку щороку приїжджають оглянути фахівці за тисячі кілометрів.

Батько весь час ставить їй питання. Цей ключ від підвальних дверей чи висного замку, Марі-Лор? А цей – від шафи чи від засуву? Він перевіряє її на знання місця експозицій, умісту шухляд. Він увесь час дає їй у руки якусь неочікувану річ: електричну лампочку, скам'янілу рибу, перо фламінго.

Він примушує її щоранку, навіть у неділю, годину вправлятися з підручником Брайля. А – крапочка в горішньому куті. Б – дві крапочки одна під одною. Жан. Іде. По. Хліб. Жан. Іде. По. Сир.

По обіді він бере її на свої обходи. Змащує клямки, ремонтує вітрини, натирає накладки замків. Він водить її коридором за коридором і залом за залом. Вузькі коридори приводять до велетенських бібліотек, скляні двері

відчиняються в оранжереї, переповнені запахами чорнозему, вологих газет і лобелії. А ще є майстерні столярів, кімнати опудальників, акри полиць і шаф із препаратами, цілі музеї в музеї.

Деколи по обіді батько залишає Марі-Лор у лабораторії доктора Жефара, підстаркуватого спеціаліста з молюсків, чия борода має запах мокрої вовни. Доктор Жефар щоразу кидає своє заняття, відкорковує пляшку червоного мальбеку й шепітливим голосом розповідає Марі-Лор про рифи, на яких він побував у молодості: Сейшельські острови, Беліз, Занзібар. Він називає її Лоретто; щодня о третій він їсть печену качку; його голова містить, здається, невичерпний каталог подвійних латинських назв.

Біля задньої стіни лабораторії доктора Жефара стоїть шафа, у якій шухляд більше, ніж вона може порахувати, й він дозволяє їй відчиняти їх одна за одною й тримати в руках мушлі: червононогі й оливкові молюски, імператорські волюти з Таїланду, лямбіси з Полінезії – у власності музею понад десять тисяч екземплярів, понад половина відкритих видів, і Марі-Лор пощастило потримати в руках більшість із них.

– А оця фіолетова мушля, Лоретто, належала сліпому морському молюску, що живе на поверхні моря. Щойно він потрапляє у воду, відразу її збовтує, щоб утворилися бульбашки, і зв'язує їх слизом, щоб збудувати собі пліт. А тоді відпливає й годується водяними безхребетними, яких зустрічає на своєму шляху. Але якщо такий молюск втратить свого плота, то потоне й помре...

Мушля каринарії водночас легка й важка, тверда й м'яка, гладенька й груба. Мурекс, якого доктор Жефар тримає на своєму письмовому столі, може розважати її з півгодини: порожні голки, рельєфні завитки, глибокий вхідний отвір; цілий ліс зубців, виімок, текстур, ціле королівство.

Її руки рухаються безупинно, збирають, обстежують, пробують. Пір'ячко на грудях набитої синиці неймовірно м'яке, а дзьобик гострий, мов голка. Пилоч на кінчиках тичинок тюльпана не так схожий на порошок, як на крихітні кульки олії. Їй відкривається, що по-справжньому чогось торкнутися – кори явора в ботанічному саду, проколотого жука-рогача у відділі ентомології, майстерно полірованої серединки морського гребінця на семінарі доктора Жефара, – означає це полюбити.

Удома, вечорами, батько ставить їхні черевики на ту саму підставочку, вішає їхні пальта на ті самі гачки. Марі-Лор переступає шість однакових смужок на кухонних кахлях, щоб дійти до столу, тримаючись за мотузку, дістається від столу до ванної кімнати. Він подає вечерю на круглих тарілках й описує її так, наче тарілка – це годинник. Картопля на шостій годині, та chérie. Гриби – на третій. А тоді він підпалює цигарку й стає до праці над своїми мініатюрами за робочим місцем у кутку кухні. Він будує зменшену модель цілого району: будинки з високими вікнами, дошові жолоби, levarie й boulangerie, й маленька place[7 – Пральня, пекарня, площа (фр.).] у кінці вулиці з чотирма лавками й десятком дерев. Теплими ночами Марі-Лор відчиняє вікна у своїй спальні й слухає, як вечір опускається на балкони, гребені дахів і димарі, лінивий і безтурботний, аж доки справжній квартал і мініатюрний не змішуються у її уяві.

По вівторках музей зачинений. Марі-Лор та її батько сплять допізна, п'ють каву, густу від цукру. Вони йдуть пішки до Пантеону, або до квіткового

ринку, або вздовж берега Сени. Час від часу заходять до книгарні. Він дає їй словник, газету, журнал із фотографіями.

– Скільки тут сторінок, Марі-Лор?

Вона проводить нігтем по краечку.

– П'ятдесят дві?

– Сімсот п'ять?

– Сто тридцять дев'ять?

Він заправляє пасма волосся їй за вуха; він крутить її над головою. Він каже, що вона його *emerveillement*. [8 – Захоплення (фр.).] Він каже, що ніколи її не покине, ніколи-ніколи, навіть за мільйон років.

Радіо

Восьмирічний Вернер нишпорить у смітті за складом, коли знаходить щось, на вигляд схоже на велику катушку ниток. Це обмотана дротом трубка, затиснута між двома дисками із соснового дерева. Згори стирчать три обтіпані електричні проводи. З одного – звисає маленький навушник.

Шестирічна Юта, круглолиця, зі скуйовдженим білим волоссям, сідає напочіпки поряд із братом.

– Що це таке?

– Здається, – Вернер почувається так, наче допіру розверзлися небеса, – ми щойно знайшли радіо.

Досі він бачив радіо тільки мельком: великий приймач за мереживними шторами в будинку чиновника, переносний – у шахтарському гуртожитку, ще один – у церковній трапезній. Але торкнутися радіо йому ще не випадало.

Вони з Ютою потай приносять приймач на Вікторіяштрассе, три, й оглядають його під електричною лампою. Вони протирають його дочиста, розплутують клубок дротів, вимивають бруд із навушника.

Радіо не працює. Інші діти приходять, стоять над ним і дивуються, але потім поступово втрачають цікавість й вирішують, що воно безнадійне. Але Вернер відносить приймача до свого вікна на горищі й розглядає його годинами. Він від'єднує все, що можна від'єднати, розкладає деталі на підлозі й підносить їх по черзі до світла.

Одного залитого сонцем пообіддя, коли, певно, решта дітей у Цольферайні гралися на вулиці, три тижні потому, як знайшов прилад, Вернер помічає, що найдовший дріт – тоненька волосинка, обкручена навколо циліндра сотні разів, – розірваний у декількох місцях. Повільно й ретельно він розкручує

Його, зносить усю цю купу дроту вниз і кличе Юту всередину потримати для нього шматки, доки він з'єднає, де обірвано. А тоді накручує дріт назад.

– А тепер спробуймо, – шепоче він, притискає навушника до вуха і крутить, як вирішив, ручку налаштування.

Він чує шипіння статички. А тоді, звідкись із глибини навушника, лине потік приголосних. Вернерове серце завмирає; здається, голос відлунує у його голові.

Звук зникає так само швидко, як і з'являється. Він пересуває ручку на кілька міліметрів уперед. Знову статика. Ще кілька сантиметрів. Нічого.

На кухні фрау Елена місить тісто на хліб. Хлопці кричать у провулку. Вернер проводить ручкою туди-сюди.

Статика, статика.

Він саме збирається дати Юті навушник, коли – чисті й досконалі, десь на середині катушки – до нього долинають звуки смичка, що ударає по струнах скрипки. Він старається утримувати стрижень зовсім непорушним. До першої скрипки приєднується друга. Юта підсовується ближче, вона дивиться на брата великими очима.

За скрипками вступає піаніно. Далі – дерев'яні духові. Струнні наче змагаються на швидкість, а духові тріпочуть позаду. Вступають інші інструменти. Флейти? Арфи? Мелодія мчить і наче крутиться.

– Вернер? – озивається Юта.

Він моргає, йому треба проковтнути сльози. Зала дитбудинку на вигляд така, як і завжди: дві коліски під двома католицькими хрестами, у печі куриться зола, від плінтуса відлущується з десяток шарів фарби. Вишивка із засніженим ельзаським селом фрау Елени висить над мийкою. Але тепер є ще й музика. Так, ніби малесенький оркестр ожив у Вернеровій голові.

Здається, кімната починає повільно обертатися. Сестра наполегливіше промовляє його ім'я, й він притискає навушника до її вуха.

– Музика, – каже вона.

Він тримає стрижня так непорушно, як може. Сигнал такий слабкий, що, хоч навушник і зовсім близько до вуха, йому зовсім не чути мелодії. Але він дивиться на обличчя сестри, на якому не рухається нічого, крім повік, а на кухні фрау Елена тримає білі від борошна руки здійснятими вгору й, нахиливши голову, розглядає Вернера. Двоє старших хлопчиків забігають у кімнату й зупиняються, відчуваючи в повітрі якусь зміну, а маленьке радіо з чотирма клемами й антеною стоїть на підлозі між ними, мов диво.

Приведи нас додому

Зазвичай Марі-Лор вдається розгадувати дерев'яні скриньки із секретом, які батько робить до її іменин. Часто вони мають форму будинків і містять якусь приховану дрібничку. Щоб відчинити їх, треба зробити кілька вправних дій: за допомогою нігтів знайти рубець, зрушити дно праворуч, відчепити бокову планку, забрати прихований ключик, відімкнути дашок і знайти всередині браслет.

На її сьомі іменини крихітний дерев'яний сільський будиночок стоїть у центрі кухонного столу, де має бути цукорниця. Вона витягає приховану шухлядку, знаходить під нею відсік, намагає дерев'яний ключик і вставляє його в димаря. Усередині чекає швейцарська шоколадка.

– Чотири хвилини, – посміхається батько. – Наступного року доведеться мені постаратися більше.

На відміну від скриньок із секретом, із моделлю їхнього кварталу їй довго не вдається розібратися. Вона не схожа на справжній світ. Мініатюрне перехрестя рю де Мірбель і рю Монж, наприклад, що за квартал від їхньої квартири, зовсім не подібне до справжнього. Справжнє перехрестя – це цілий амфітеатр шуму й запахів: восени воно пахне автомобілями й рициновою олією, хлібом із пекарні, камфорою з аптеки «Авен», сокирками, запашним горошком і трояндами з квіткового кіоску. Зимовими днями його наповнюють пахощі смажених каштанів; літніми вечорами воно стає повільним і сонним, повним млявих розмов і скреготіння важких залізних стільців.

Але модель того самого перехрестя, яку зробив її батько, пахне тільки сухим клеєм і тирсою. Її вулиці порожні, її тротуари нерухомі. Для пальців Марі-Лор ця модель – щось трохи більше, ніж крихітна й неповна копія. Він наполегливо просить Марі-Лор проводити по ній пальцями, впізнавати різні будинки, кути вулиць. І одного холодного грудневого вівторка, понад рік відтоді, як Марі-Лор втратила зір, батько приводить її на рю Кюв'є, на кут Ботанічного саду.

– Це, ма chérie, дорога, якою ми ходимо щоранку. Через доріжку з кедрів попереду – Велика зала.

– Я знаю, тату.

Він піднімає її й тричі крутить навколо.

– А тепер, – пропонує він, – ти приведеш нас додому.

Вона роззявляє рота від здивування.

– Згадай модель, Марі.

– Та як же я?!

– Я за крок позаду тебе. Я прослідкую, щоб нічого поганого не сталося. Ти маєш ціпочок. Ти знаєш, де ти.

– Не знаю!

– Знаеш.

Відчай. Вона навіть не може сказати, Ботанічний сад попереду чи позаду.

– Опануй себе, Марі. По сантиметру за раз.

– Рара, це далеко. Щонайменше шість кварталів.

– Точно, шість кварталів. Застосовуй логіку. Куди ми йдемо спочатку?

Світ обертається й гримить. Кричать ворони, скрегочуть гальма, зліва від неї хтось гупає по чомусь металевому, здається, молотком. Вона човгає вперед, аж доки кінчик її ціпка не повисає в повітрі. Краєчок бордюру? Ставок, сходи, скеля? Вона обертається на дев'яносто градусів. Три кроки вперед. Тепер її ціпок упирається в основу стіни.

– Рара?

– Я тут.

Шість кроків, сім кроків, вісім. І тут її накриває потік звуків – щуролов просто зараз виходить із будинку, розпорошує отруту. Ще через дванадцять кроків дзвенить дзвіночок, прив'язаний до ручки дверей магазину, виходять дві жінки й, проходячи повз, штовхають її.

Марі-Лор випускає з рук ціпочок і заливається слізьми.

Батько підіймає її, притискає до своїх вузьких грудей.

– Місто таке велике, – зітхає вона.

– Тобі це під силу, Марі.

Ні, не під силу.

Зміни

Доки інші діти грають у класи в провулку чи купаються в каналі, Вернер сам-один сидить біля свого вікна на горищі й експериментує з радіоприймачем. За тиждень він навчився його розбирати й збирати знову із заплученими очима. Конденсатор, індуктор, котушка, навушник. Один дріт – у землю, інший – угору. Ще нічого у його житті не було таким зрозумілим.

Він добуває запчастини зі сміття за складом: обрізки мідного дроту, гвинтики, зігнуту викрутку. Випрошує в дружини аптекаря зламані навушники, дістає соленоід із викинутого дверного дзвоника, злютовує його з резистором і робить динамік. За місяць він зміг повністю полагодити приймач, додаючи то там, то тут нові запчастини, і під'єднати його до живлення.

Щовечора він зносить своє радіо вниз, і фрау Елена дозволяє своїм опіканцям годину його послухати. Вони налаштовують приймач на новини, концерти, опери, виступи національних хорів, фольклорні вистави – десяток дітей сидять на меблях півколом, серед них фрау Елена, сама заледве більша за дитину.

«Ми живемо в захопливі часи, – проголошує радіо. – І слово скарги не злетить із наших вуст. Ми глибоко пустимо корені в нашу землю, й ніякий ворог не зрушить нас»[9 – Із промови Адольфа Гітлера до гітлер'югенду на з'їзді Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини в Нюрнбернзі 1936 року. – Прим. ред.]

Старші дівчата полюбляють музичні конкурси, радіогімнастику, регулярну передачу під назвою «Сезонні поради для закоханих», на яку скаржаться молодші діти. Хлопцям подобаються вистави, випуски новин, військові гімни. Юта любить джаз. Вернерові до душі все. Скрипки, духові, барабани, промови – чийсь голос, що лине в мікрофон десь далеко, але в цей самий час – його заворюють.

«Хіба це дивно, – питає радіо, – що мужність, упевненість й оптимізм усе більше й більше переповнюють серця німців? Хіба це не полум'я нової віри, що підіймається над жертвовною готовністю?»[10 – Із промови Йозефа Геббельса до нового 1934 року. – Прим. ред.]

Доки минають тижні, Вернерові й справді здається, що починається щось нове. Зріс видобуток руди; скоротилося безробіття. У неділю на вечерю буває м'ясо. Баранина, свинина, сосиски – ще рік тому нечувані делікатеси. Фрау Елена купує нову канапу, оббиту помаранчевим вельветом, і плиту з чорними кільцями конфорок; із берлінської консисторії прибувають три нові Біблії; до задніх дверей привозять виварку для білизни. Вернерові дістаються нові штани; Юта отримує власну пару черевиків. Справні телефони дзвонять у будинках їхніх сусідів.

Одного дня, дорогою зі школи, Вернер зупиняється біля аптеки й притискається носом до високої вітрини: за нею марширують півсотні штурмовиків із півпальця заввишки, кожен іграшковий солдатик має брунатну сорочку й крихітну червону пов'язку на руці, у деяких із них флейти, у деяких – барабани, кілька офіцерів верхи на блискучих чорних жеребцях. Над ними, підвішений на дротику, крихітний, укритий оловом, заводний літак із пропелером крутиться по дивовижній, чарівливій орбіті. Вернер довго розглядає його крізь скло, намагаючись зрозуміти, як він працює.

Осінь 1936 року. Опускається ніч, і Вернер зносить радіо донизу й ставить його на буфет, інші діти нетерпляче вовтузяться. Нагріваючись, приймач гуде. Вернер ступає крок назад, тримаючи руки в кишенях. Із динаміка лунає спів дитячого хору: «У нас одна надія – це робота, робота, робота, старанна робота на благо країни». Далі починається державна радіовистава з Берліна: історія про загарбників, що вночі прокрадаються в село.

Усі дванадцяттеро дітей слухають, мов зачаровані. У п'єсі загарбники – гачконосі власники універмагів, нечесні ювеліри, непорядні банкіри, вони продають блискучий непотріб, вони виживають авторитетних сільських підприємців із їхньої комерції. Незабаром замислюють убити німецьких дітей просто в ліжечках. Урешті пильний і скромний сусід їх ловить. Викликають

поліцію: високих, вочевидь, вродливих поліціантів із чудовими голосами. Вони вибивають двері й забирають загарбників геть. Грає патріотичний марш. Усі знову щасливі.

Світло

Вівторок за вівторком її спіткає невдача. Обходи шести кварталів, на які вона водить батька, викликають у ній злість і роздратування, й закінчуються щоразу далі від дому, ніж попередні. Але взимку її восьмого року життя, на подив самої Марі-Лор, їй починає вдаватися. Вона проводить пальцями по моделі на кухні, рахуючи крихітні лавки, дерева, ліхтарні стовпи, двері. Щодня з'являється нова деталь – кожен риштак, паркова лавка й пожежний гідрант на моделі мають двійника в справжньому світі.

Марі-Лор приводить батька все ближче до дому. Чотири квартали, три квартали, два. Й одного сніжного березневого вівторка, коли він знову приводить її до нового місця, дуже близько до берегів Сени, тричі крутить її навколо й просить:

– Приведи нас додому.

Вона розуміє, що вперше, відколи вони почали вправлятися, у неї не холодне всередині. Натомість вона сідає навпочіпки на тротуарі.

Її оточує ледь відчутний металевий запах снігопаду. Заспокойся. Слухай.

Автомобілі бризкають водою на вулицях; тала снігова вода барабанить у канавах; вона чує, як сніжинки падають і стукають об гілки дерев. Відчуває запах кедрів у Ботанічному саду десь за півкілометра. Тут потяг метро з шумом пролітає під тротуаром: це пристань Сен-Бернар. Тут розкриваються небеса й вона чує стукіт гілок – це вузька смужка саду за залом палеонтології. Значить, це кут пристані й рю Кюв'є.

Шість кварталів, сорок будівель, десять крихітних дерев на майданчику. Ця вулиця перетинає ту вулицю, а ця – ту. По сантиметру.

Батько дзвенить ключами в кишені. Попереду вимальовуються високі, великі будинки, що обрамляють сад, відбиваючи звук.

Марі-Лор командує:

– Звертаємо ліворуч.

Вони ступають на початок рю Кюв'є. Трійко качок пролітає повз них у бік Сени, синхронно махаючи крильми. Коли птахи обганяють їх, вона уявляє, ніби відчуває, як світло опускається на їхні крила, запалюючи кожен пір'їнку.

Ліворуч – на рю Жофруа Сен-Ілер. Праворуч – на рю Дюбентон. Три риштаки, чотири риштаки, п'ять. Ще трохи, й зліва буде вилівана загорожа

Ботанічного саду, її тонкі пруті схожі на ґратки велетенської пташиної клітки.

Тепер напроти неї пекарня, магазин різника, кулінарія.

– Можна переходити, Рара?

– Можна.

Праворуч. Тепер прямо. Тепер вони йдуть своєю вулицею, вона в цьому впевнена. За крок позаду неї батько закидає голову й широко всміхається небу. Марі-Лор це знає, хоч і йде спиною до нього, хоч він і мовчить, хоч вона й сліпа – татове густе волосся мокре від снігу й розкуйовджене, його шарф з'їхав набік, і він щасливо всміхається снігопадові.

Вони на середині рю де Патріарш. Біля свого дому. Марі-Лор намагає стовбур каштана, що росте під її вікном на четвертому поверсі, гладить його кору.

Старий товариш.

За півсекунди батькові руки підхоплюють її під пахви, піднімають, і Марі-Лор усміхається, а він заходиться чистим, заразливим сміхом, таким, який вона старатиметься пам'ятати все життя. Сміючись, батько й донька кружляють на тротуарі перед своїм будинком, доки на них падає сніг із гілок дерева над головою.

Майоріють наші прапори[11 – Приспів з офіційного гімну гітлер'югенду «Vorwärts! Vorwärts!» (нім.), «Уперед! Уперед!». – Прим. ред.]

У Цольферайні, навесні десятого року Вернерового життя, двоє найстарших хлопчиків із сиротинця: тринадцятирічний Ганс Шильцер і чотирнадцятирічний Геріберт Помсель закидають на плечі потерті рюкзаки й урочисто крокують у ліси. Повертаються вони вже членами гітлер'югенду.

Вони носять із собою рогатки й дротики, влаштовують навчальні засідки з-за снігових заметів. Вони приєднуються до численної групи шахтарських синів, які сидять на ринковому майдані, у сорочках із заковченими рукавами й шортах із високою талією.

– Добрий вечір, – кричать вони перехожим. – Або гайль Гітлер, якщо бажаєте!

Вони однаково постригли один одного, займаються боротьбою в кімнаті для відпочинку й хваляться тренуваннями зі стрільби, до яких готуються, планерами, на яких вони літатимуть, танковими баштами, якими керуватимуть. «Наш прапор нову еру представляє, – співають Ганс і Геріберт, – наш прапор у вічність нас веде». За іжею вони дорікають молодшим дітям за захоплення іноземними речами: рекламою британського авто, французькою книжкою з малюнками.

Їхні привітання комічні; вони вбираються мало не безглуздо. Але фрау Елена дивиться на хлопців сторожкими очима: не так давно вони були дикуватими малюками, що ховалися в ліжечках і плакали за мамами. Тепер вони стали підлітками-хуліганам з розбитими кісточками пальців і листівками з фюрером, які вони тримають складеними в нагрудних кишенях.

У присутності Ганса й Геріберта фрау Елена говорить французькою дедалі рідше. Вона ловить себе на тому, що соромиться свого акценту. Найменший погляд сусіда може примусити її замислитися.

Вернер тримається осторонь. Перестрибувати через вогнища, мазати попелом під очима, знущатися над малими дітьми? Жмакати Ютині малюнки? Куди краще, вирішує він, бути тихим, непримітним. Вернер читає науково-популярні журнали в аптеках, його цікавить хвилева турбулентність, тунелі до центру Землі, нігерійський метод передавання новин на відстані за допомогою барабанів. Він купує нотатник і малює схеми дифузійних камер, детекторів іонів, окулярів із рентгеном. А що як приєднати невеличкий мотор до коліски, щоб заколисувати дітей? А що як уздовж осі його возика розтягнути пружину, щоб легше було вивозити його на гору?

До сиротинцю приїжджає чиновник із міністерства праці, щоб розказати про можливість працевлаштування на шахтах. Діти сидять біля його ніг, вбрані в найчистіший одяг. Усі без винятку хлопчики, пояснює чиновник, підуть працювати в шахти, щойно їм виповниться п'ятнадцять. Він говорить про славу й триумфи, про те, як їм пощастить мати постійну роботу. Коли він підіймає Вернерове радіо й ставить його назад, нічого не сказавши, Вернер відчуває, як опускається стеля й звужуються стіни.

Там його батько, під будинком, на півторакілометровій глибині. Тіла так і не знайшли. Душа й досі блукає тунелями.

– Ваш район, – проголошує чиновник, – ваша земля дає силу нашій нації. Криця, вугілля, кокс. Берлін, Франкфурт, Мюнхен – усі ці міста не могли б існувати, якби не шахти. Ви даєте основу для нового порядку, кулі для його рушниць, броню для його танків.

Ганс і Геріберт пожадливо дивляться на шкіряну кобуру для пістолета цього чиновника. На буфеті шебече Вернерове радіо.

«Упродовж цих трьох років наш лідер мав досить мужності дивитися в лице Європі, що була на межі колапсу...»[12 – Із щорічної промови Йозефа Геббельса до дня народження Адольфа Гітлера, 1936 рік. – Прим. ред.]

«Лише йому варто подякувати за те, що для німецьких дітей життя в Німеччині знову стало гідним».[13 – Там само.]

«Навколо світу за вісімдесят днів»

Шістнадцять кроків до фонтанчика для пиття, шістнадцять назад. Сорок два – до сходів, сорок два – назад. Марі-Лор малює в уяві мапи, вона розмотує

сотні метрів уявного шпагату, а тоді обертається й скручує його. Відділ ботаніки пахне клеєм, бюварним папером і засушеними квітами. Палеонтології – кам'яним пилом, кістяним пилом. Відділ біології пахне формаліном і перестиглими фруктами, він наповнений важкими холодним резервуарами, у яких плаває те, про що вона знає тільки з описів: бліді, скручені спіраллю мотузки гримучих змій, відрізані лапи горил. Відділ ентомології пахне кульками від молі й змашувальним матеріалом – консервантом, що, як пояснює доктор Жефар, називається нафталіном. Офіси пахнуть копіювальним папером, або сигаретним димом, або бренді, або парфумами. Або всім разом.

Пересуваючись, вона тримається кабелів і труб, перил і мотузок, огорож і пішохідних доріжок. Вона сполохує людей. Вона не знає, чи увімкнене світло.

Діти, з якими вона знайомиться, мають мільйон питань: «Тобі болять?», «Ти заплющувеш очі перед сном?», «Як ти знаєш, котра година?»

Їй не болять, пояснює вона. І темряви теж немає, такої, як вони собі уявляють. Усе складається зі сплетінь, сіток, зміщень звуку й текстури. Вона по колу обходить Велику залу, орієнтуючись на скрип підлоги; вона чує тупіт кроків угору й униз музейними сходами, плач малюка, стогін втомленої бабусі, що опускається на лавку.

Люди не знають, що її світ кольоровий. У її уяві, у її снах усе різнобарвне. Будівлі музею бежеві, каштанові, горіхові. Їхні науковці бузкові, лимонно-жовті й рудувато-брунатні. Акорди піаніно повільно линути коридором із динаміка радіо в пункті охорони, відбиваючись у шафці для ключів густим чорним і багатограним синім. Церковні дзвони розсіюють дуги бронзового кольору з вікон. Бджоли срібні; голуби помаранчево-коричневі, темно-руді, а часом золоті. Велетенські кипариси, повз які вони з батьком проходять щоранку, – переливчасті калейдоскопи, кожна голка – багатограний промінь світла.

Вона зовсім не пам'ятає своєї матері, але уявляє її білою, сяйливою. Її батько випромінює тисячу кольорів: молочний, полунично-червоний, глибокий червоно-брунатний, соковитий зелений; запах, схожий на олію й метал, відчуття замкувого барабана, що стає на місце; дзенькіт ключів, які підстрибують на ходу. Коли він розмовляє з головою відділу, то забарвлений в оливково-зелений, а коли з мадемуазель Флорі з оранжерей – у все яскравіші відтінки помаранчевого, коли намагається готувати – у яскраво-червоний. Коли він вечорами сидить за своїм робочим місцем і, працюючи, ледь чутно мугикає, то світиться волошковим, а кінчик його сигарети мерехтить блискучим синім.

Вона губиться. Секретарі або ботаніки, а одного разу заступник директора приводять її назад до шафки з ключами. Вона допитлива; вона хоче знати різницю між водорістю та лишайником, між *Diplodon charruanus* і *Diplodon delodontus*. Титуловані науковці беруть її під лікоть і супроводжують через сади або проводять сходами вгору. «У мене теж є дочка», – кажуть вони. Або: «Я знайшов її серед колібрі».

– Toutes mes excuses, [14 – Прошу пробащення (фр.).] – її батько запалює сигарету; один за одним витягає ключі з її кишень. – Що, – шепоче він, – мені з тобою робити?

На дев'яті іменини вона, прокинувшись, знаходить два подарунки. Перший – це дерев'яна коробка, яку вона не знає, як відімкнути. Крутить її і так і сяк. Їй потрібно трохи часу, щоб зрозуміти, що одна сторона на пружині; вона натискає на неї, й коробка, клацнувши, розчиняється. Усередині чекає єдиний кубик кремового сиру камамбер, який вона відразу кладе до рота.

– Надто легко! – сміється її батько.

Другий подарунок важкий, загорнутий у папір зі шпагатом. Усередині велика скріплена спіраллю книжка. Шрифтом Брайля.

– Кажуть, що вона для хлопчиків. Або дівчаток, які дуже люблять пригоди. – Марі-Лор чує, як батько всміхається.

Вона проводить кінчиками пальців по рельєфній назві. Навколо. Світу. За. Вісімдесят. Днів.

– Рара, це надто дорого.

– Не тобі цим перейматися.

Того ранку Марі-Лор заповзає під стійку біля шафи для ключів, лягає на живіт і кладе всі десять пальців на рядок. Французька звучить старомодно, а крапки видрукувані набагато ближче одна до одної, ніж вона звикла. Але за тиждень стає легко. Вона знаходить стрічку, якою користується як закладкою, й музей десь зникає.

Загадковий містер Фогг живе ніби за годинником. Жан Паспарту стає його слухняним лакеєм. Коли за два місяці вона прочитає останній рядок, то розгортає книжку на першій сторінці й починає знову. Вечорами вона проводить пальцями по батьковій моделі: дзвіниця, вітрини. Вона уявляє, як герої книжок Жуль Верна ходять вулицями, бесіднують у магазинах; сантиметровий пекар відправляє в піч і витягає крихітні хлібинки; три малесеньких грабіжники виношують план, повільно проїжджаючи повз ювелірний магазин; крихітні буркотливі авто переповнюють рю Мірабель, їхні склоочисники ковзають туди-сюди. За вікном на четвертому поверсі на рю де Патріарш мініатюрна версія її батька сидить за мініатюрним столом у їхній мініатюрній квартирі, просто як у справжньому житті, шліфуючи якийсь мікроскопічний шматок дерева; з іншого боку кімнати – мініатюрна дівчинка, худенька, кмітлива, у неї на колінах лежить розгорнута книжка; у неї в грудях б'ється щось велике, щось повне поривань, щось безстрашне.

Науковець

– Ти маєш присягнутися, – наполягає Юта. – Присягаєшся?

Посеред іржавих коробок, порваних шин і бруду вона знайшла десять метрів мідного дроту. Її бездонні очі сяють.

Вернер мельком оглядає дерева, ярок, потім знову переводить погляд на сестру.

– Присягаюся.

Разом вони потай проносять дріт додому на горище й просовують його крізь отвори від гвіздків у карнизі над вікном. А тоді під'єднують його до радіо. Майже відразу на коротких хвилях вони чують, як хтось говорить дивною мовою, повною звуків з та с.

– Це російська?

На думку Вернера, це угорська.

У тьмяному світлі й духоті Юта дивиться на все око.

– А Угорщина далеко?

– Десь за тисячу кілометрів.

Вона роззявляє рота.

Виявляється, голоси стікаються в Цольферайн з усього континенту – крізь хмари, вугільний пил, крізь дах. Повітря ними аж кишить. Юта заводить журнал, у якому записує станції, що їх знаходить Вернер, пильнуючи правильно написати назву кожного міста, яке їм вдається зловити. Верона 65, Дрезден 88, Лондон 100. Рим. Париж. Ліон. Програми на коротких хвилях пізно вночі: час базик і мрійників, зайдиголів і дурноляпів.

Проказавши молитви й дочекавшись, поки вимкнуть світло, Юта пробирається до братового вікна; замість того щоб малювати разом, вони лежать стегном до стегна, слухаючи радіо до півночі, до першої години, до другої. Вони чують британські випуски новин, яких не розуміють; вони чують жінку з Берліна, що просторікує про належний макіяж для коктейльної вечірки.

Однієї ночі Вернер і Юта налаштовуються на радіопередачу, в якій молодий чоловік швидкою французькою з акцентом розповідає про світло:

«Звісно, мозок замкнений у суцільній темряві, діти, – каже голос. – У черепі він плаває у прозорій рідині, але світла не бачить. Проте світ, який він конструє в уяві, усе одно залитий світлом. Його переповнюють кольори й рухи. Отож, як, діти, вдається мозкові, що живе без дрібки світла, створити для нас осяяний світ?»

Радіо шипить і потріскує.

– Що це таке? – шепоче Юта.

Вернер не відповідає. У француза оксамитовий голос. Його акцент дуже відрізняється від того, який має фрау Елена, та однак його голос такий пристрасний, такий заворожливий, що Вернер усвідомлює: він розуміє кожне

слово. Француз говорить про оптичні ілюзії, про електромагнетизм; настає пауза й тріскіт статички, так, ніби перевертають платівку, а тоді він із захватом розповідає про вугілля.

«Уявіть собі вуглину, що горить у печі у вас удома. Бачите її, діти? Цей шматок вугілля колись був зеленою рослиною, папороттю або очеретом, що ріс мільйон років тому, чи, може, два мільйони років, чи сто мільйонів років тому. Ви можете собі уявити сто мільйонів років? Усе своє життя щоліта листя цієї рослини вбирало в себе стільки світла, скільки могло, й перетворювало енергію сонця на поживу для себе. У кору, гілочки, у стебла. Бо рослини живляться світлом, майже так само, як ми вживаємо їжу. Але потім рослина померла й, певно, упала у воду, згнила й стала торфом, а торф лежав у землі роки й роки, мільйони яких минали, мов місяць, а десятиліття чи, може, навіть усі ваші життя пролітали як мить, як клацання пальців. І от урешті торф висох і перетворився на камінь, і хтось його викопав, і вугляр приніс його до вас додому, й, може, ви самі донесли його до печі, й тепер те сонячне світло – сонячне світло, якому сто мільйонів років, – сьогодні ввечері зігріває ваш дім...»

Час уповільнюється. Горище зникає. Юта зникає. Хіба коли-небудь хтось іще говорив так пристрасно про саме ті речі, якими Вернер цікавиться найбільше?

«Розплюште очі, – закінчує чоловік, – і побачте якомога більше, перш ніж вони заплющуються навіки», а тоді вступає піаніно, граючи самотню мелодію, що скидається Вернерові на подорож золотого човна темною річкою, послідовність акордів, яка змінює Цольферайн: будинки розчиняються, шахти наповнюються землею, падають димові труби, вулиці заливає давнє море, а повітря бринить можливістю майбутнього.

«Море полум'я»

Паризьким музеєм ширяться чутки, пурхаючи, леткі та яскраві, мов шарфики. Дирекція розглядає можливість виставити на огляд один самоцвіт, який вартує більше, ніж усі інші експонати.

– Подейкують, – Марі-Лор випадково чує розмову двох опудальників, – що цей камінь із Японії, що він дуже давній, і в одинадцятому столітті належав якомусь сьогуніві.

– Я чув, – зауважує інший, – що він із нашого сейфа. Що він тут давно зберігався, але через якісь юридичні причини нам не дозволяли його виставляти.

Одного дня це шматок рідкісного гідроксокарбонату магнію, іншого – розкішний сапфір, як торкнешся якого, загориться рука. Потім він стає діамантом, точно діамантом. Одні люди називають його «Пастушачим каменем»,

інші – «Кхон-Ма», але незабаром усі починають називати його «Морем полум'я».

«Чотири роки минуло», – думає Марі-Лор.

– Він згубний, – хитає головою доглядач у пункті охорони. – Кожному, хто тримає його в себе, він завдає горя. Я чув, що всі дев'ять попередніх власників наклали на себе руки.

Другий голос відповідає:

– Я чув, що кожен, хто потримає його в голій руці, помирає впродовж тижня.

– Ні, ні, той, хто його тримає, не може померти, але його близькі люди помирають упродовж місяця. Чи то року.

– Саме те, що мені треба! – мовить третій зі сміхом.

Серце Марі-Лор стукотить. Їй десять років, на екрані її уяви проектується що завгодно: вітрильна яхта, битва на шпагах, Колізей, зафарбований у кольори. Вона читала «Навколо світу за вісімдесят днів», доки крапочки шрифту Брайля не стали м'які й пласкенькі: цього року на іменини батько купив їй ще товщу книжку – «Три мушкетери» Дюма.

До Марі-Лор доходять чутки, що діамант блідо-зелений і розміром із гудзик від пальта. Потім – що завбільшки з коробку сірників. Наступного дня він уже синій, із дитячий кулачок. Вона уявляє, як розлючена богиня бродить коридорами, посилаючи прокляття через зали, мов отруйні хмари. Батько їй каже вгамувати уяву. Камені – це просто камені, а дощ – просто дощ, а нещастя – просто невдача. Деякі речі просто рідкісніші за інші, тому їх ховають за замкбми.

– Але, Рара, ти віриш, що це правда?

– Що саме, діамант чи прокляття?

– І те, й те.

– Це просто чутки, Марі.

Однак, коли стається щось недобре, співробітники музею перешіптуються, що це через діамант. На годину зникла електроенергія – це через діамант. Протекла вода з діривої труби й зіпсувався цілий стелаж засушених ботанічних зразків – це через діамант. Коли директорова дружина послизається на льоду на площі Вогезів і ламає зап'ястя у двох місцях, музей вибухає плітками.

Приблизно в той самий час батька Марі-Лор викликають нагору, в кабінет директора. Він проводить там дві години. Коли ще за її пам'яті батька викликали в кабінет директора на двогодинну зустріч? Жодного разу.

Майже відразу потому батько починає працювати вглибині зали мінералогії. Тижнями він катає возики з різним обладнанням до й від шафи з ключами, працюючи ще довго потому, як зачиняється музей, і щовечора повертається до

шафки, пахнучи припоєм і тирсою. Щоразу, коли вона проситься піти з ним, він відмовляє. «Було б добре, – каже він, – якби ти залишалася біля шафки для ключів зі своїми підручниками Брайля чи нагорі в лабораторії моллюсків».

За сніданком вона йому надокучає.

– Ти будуєш спеціальну вітрину, щоб виставити той діамант. Щось на кшталт прозорого сейфа.

Батько запалює сигарету.

– Будь ласка, бери свої книжки, Марі. Час іти.

Відповіді доктора Жефара не набагато кращі.

– Лоретто, ти знаєш, звідки беруться діаманти, як ростуть кристали? Додаванням мікроскопічних шарів, кілька тисяч атомів щомісяця, кожен наступний поверх попереднього. Тисячоліття за тисячоліттям. Отак назбируються й вигадки. Усі старі камені збирають вигадки. Може, той камінчик, яким ти так цікавишся, бачив, як Аларіх осадив Рим; він міг блищати в очах фараонів. Може, сирійські королеви танцювали всю ніч, маючи його на собі. Може, за нього велися війни.

– Рара вважає, що прокляття – це вигадки, складені, щоб відлякувати крадіїв. Він каже, що в цьому музеї шістдесят п'ять мільйонів екземплярів і якщо мати правильного вчителя, то кожен із них може бути таким же цікавий, як і інший.

– Усе одно деякі речі людей особливо приваблюють. Скажімо, перли або лівозагорнуті мушлі – такі, що мають отвір зліва. Навіть найкращі науковці коли-не-коли відчують порив покласти щось до кишені. Дивовижно, як щось таке маленьке може бути таким прекрасним. І таким цінним. Лише найсильніші люди можуть утриматися від цього.

Хвилинку вони мовчать.

– Я чула, – додає Марі-Лор, – що цей діамант схожий на згусток світла з первісного світу. З тих часів, коли ще не було гріха. Згусток світла, подарований Землі Богом.

– Тобі хочеться знати, який він на вигляд. Це тому ти так ним цікавишся.

Вона перекочує мурекс у долонях. Підносить його до вуха. Десять тисяч шухляд, десять тисяч шепотінь у десяти тисячах мушель.

– Ні, – відповідає вона. – Я хочу мати певність, що Рара й близько до нього не підходив.

Розплюште очі

Вернер і Юта знову й знову знаходять радіопередачу того француза. Завжди під той час, коли вже треба лягати спати, завжди на середині якогось усе знайомішого тексту.

«Сьогодні, діти, розглянемо коліщата у ваших головах, що, певно, крутяться там, щоб кожен із вас міг почухати брову...»

Вони слухають програму про морських істот, ще одну – про Північний полюс. Юті подобається та, що про магніти. Вернерова улюблена – про світло: затемнення й сонячні годинники, полярні сніжки й довжину хвиль.

«Як ми називаємо видиме світло? Ми називаємо його кольором. Але електромагнітний спектр простягається від нуля до нескінченності, тож насправді, діти, з математичного погляду, будь-яке світло – невидне».

Вернерові подобається присісти біля свого вікна на горіщі й уявляти радіохвилі, які, мов арфові струни з милою завдовжки, згинаються й бринять над Цольферайном, перелітаючи через ліси, через міста, через стіни. Опівночі вони з Ютою нікають іоносферою, шукаючи той розкішний, проникливий голос. Коли вони його знаходять, то Вернерові здається, ніби він знайшов вхід в інший світ, у таємне місце, у якому можливі великі відкриття, у якому сирота з шахтарського селища може розкрити якусь життєво важливу таємницю, заховану у фізичному світі.

Вони із сестрою відтворюють експерименти француза; вони роблять швидкохідні катери з дерев'яних частин сірників і магніти зі швацьких голок.

– Чому він ніколи не каже, звідки він, Вернере?

– Може, він не хоче, щоб ми знали?

– У нього голос як у багатого чоловіка. Закладаюся, що він передає програми з велетенського будинку розміром як ціле селище, з будинку з тисячею кімнат і тисячею слуг.

– Може бути, – всміхається Вернер.

Звучить голос, а тоді знову піаніно. Може, це лише Вернерова уява, але щоразу, коли він чує одну з програм, здається, якість звуку трохи знижується, звук стає слабший, так, ніби француз говорить із корабля, що повільно відходить далі й далі в море.

Минають тижні. Доки Юта спить поряд, Вернер дивиться в небо, охоплений нетерплячкою. Життя – воно там, за заводами, за воротами. Там, десь далеко, люди намагаються розв'язати питання великої ваги. Він уявляє себе високим інженером у білому халаті, що крокує по лабораторії: парують

казанки, гримить обладнання, на стінах висять складні схеми. Він несе ліхтар по гвинтових сходах в освітлену зорями обсерваторію й дивиться в окуляр великого телескопа, спрямованого в темряву.

Завмирання

Може, старий гід був трохи несповна розуму. Може, «Моря полум'я» взагалі ніколи не існувало, може, проклять і справді не буває, може, її батько має слухність, що Земля – це лише магма, континентальна кора й океан. Гравітація й час. Камені – це лише камені, дощ – просто дощ, а нещастя – це лише невдача.

Її батько став повертатися до шафи для ключів раніше. Незабаром він знову починає брати Марі-Лор із собою в різноманітних справах, підколюючи її щодо гір цукру, які вона додає до кави, або кепкуючи над музейними доглядачами, хто палить кращі сигарети. Не виставляють ніякого нового блискучого каменя. На музейних працівників не падає покара; Марі-Лор не гине від укусу змії, не падає у водостік і не ламає шию.

Зранку на її одинадцяті іменини вона прокидається й знаходить два нових пакунки там, де мала б бути цукорниця. Перший – лакований дерев'яний кубик, увесь зроблений зі зсувних панелей. Щоб відчинити його, треба зробити тринадцять кроків, й вона відкриває їхню послідовність, не минає й п'яти хвилин.

– Святий Боже! – вигукує батько. – Та ти ж грабіжниця сейфів!

Усередині кубика дві цукерочки «Барнье». Вона розгортає обидві й водночас кладе до рота.

Усередині іншого пакунка грубий стос сторінок зі шрифтом Брайля на обкладинці. Двадцять. Тисяч. Лье. Під. Водою.

– Продавець сказав, що вона у двох томах, і це перший. Я подумав, що наступного року, якщо ми й далі відкладатимемо гроші, то зможемо купити й другий...

Вона одразу береться читати. Оповідач, знаменитий морський біолог на ім'я П'єр Аронакс, працює в тому ж музеї, що і її батько! Він дізнається, що по всьому світу один за одним тонуть кораблі. Після наукової експедиції до Америки Аронакс розмірковує над справжньою природою цих подій. Що викликало ці кораблетроші? Рухливий риф? Гігантський рогатий нарвал? Міфічне морське чудовисько?

«Я дозволяю собі відволікатися на задуму, яку тепер мушу відкласти, – пише Аронакс. – Годі цих фантазій».

Цілий день Марі-Лор лежить на животі й читає. «Логіка, розважливість, чиста наука – ось, – наполягає Аронакс, – правильний спосіб розв'язування загадок. А не небилиці й казки». Її пальці тримаються за туго натягнуті

канати речень; у своїй уяві вона прогулюється доками швидкісного двотрубного фрегата «Авраам Лінкольн». Вона дивиться, як віддаляється Нью-Йорк; форти Нью-Джерсі салютують їй відплиттю гарматами; буї качаються на хвилях. Пливучі маяки з подвійними ліхтарями пропливають повз, коли віддаляється Америка; попереду чекають велетенські блискучі простори Атлантики.

«Принципи механіки»

Сиротинець відвідують віце-міністр із дружиною. Фрау Елена каже, що вони об'їжджають дитячі будинки. Усі помилися; усі добре поводяться. Може, перешіптуються діти, вони думають когось взяти до себе. Найстарші дівчата подають пампернікель [15 - Хліб із грубої непросіяної житньої муки.] і гусячу печінку на останніх у сиротинці не надщерблених тарілках, доки гладкий віце-міністр і його на вигляд сувора дружина озираються кімнатою, мов вельможі, що приїхали оглянути якусь огидну криву халупу. Коли вечерю нарешті подано, Вернер сідає з хлопчачого боку, тримаючи на колінах книжку. Юта сідає з дівчатами навпроти. Вона має кучеряве заплутане яскраво-біле волосся, тож виглядає так, наче їй вдарило струмом.

- Отче Небесний, благослови цю їжу і тих, хто її приготував. - Фрау Елена додає й другу молитву за здоров'я віце-міністра. Усі накидаються на вечерю.

Діти нервуються; навіть Ганс Шильцер і Геріберт Помсель тихенько сидять у своїх брунатних костюмах. Дружина віце-міністра тримає спину так прямо, що здається, ніби їй хребет витесаний із дуба.

- І що, кожна дитина допомагала готувати вечерю? - питає її чоловік.

- Звісно. Клодія, наприклад, спекла хліб. А близнята підготували печінку.

Велика Клодія Форстер паленіє. Близнята кліпають очима.

Вернерові думки блукають; він думає про книжку в себе на колінах, «Принципи механіки» Гайнриха Герца. Він знайшов її в церковному підвалі, десятирічну, вкриту мокрими плямами, покинуту. Пастор дозволив забрати її додому, а фрау Елена дозволила залишити її в себе, й уже кілька тижнів Вернер продирався крізь тернисту математику. Електрика, дізнався Вернер, сама по собі може бути статикою. Але об'єднай її з магнетизмом - і враз дістанеш рух - хвилі. Поля й кола, провідність й індукція. Простір, час, маса. Повітря кишить стількома невидними речами! Як би йому хотілося мати такі очі, що бачили б ультрафіолет, очі, що бачили б інфрачервоне проміння, очі, що бачили б радіохвилі, які наповнюють дедалі темніше небо, проносячись крізь стіни будинку.

Коли він підводить погляд, усі на нього дивляться. В очах фрау Елени тривога.

– Це книжка, пане, – оголошує Ганс Шильцер. Він висмикує її з Вернерових колін. Книжка така важка, що Гансові доводиться триматися обома руками, щоб її підняти.

На лобі дружини віце-міністра збрижуються кілька складок. Вернер відчуває, як червоніють його щоки.

Віце-міністр простягає пухлу руку:

– Дай її сюди.

– Це єврейська книжка? – питає Геріберт Помсель. – Це ж єврейська книжка, правда?

Фрау Елена виглядає так, ніби збирається щось сказати, а тоді передумує.

– Герц народився в Гамбурзі, – каже Вернер.

Ні з того ні з сього Юта оголошує:

– Мій брат такий вправний у математиці. Він тямущіший за всіх однокласників. Може, він колись здобуде велику нагороду. Він каже, що ми поїдемо до Берліна й вчитимемося у великих науковців.

Молодші діти широко роззявляють роти; старші діти пирхають. Вернер втуплюється в тарілку. Гортаючи сторінки, віце-міністр нахмурюється. Ганс Шильцер б'є Вернера в гомілку й покашлює.

– Юто, годі, – втручається фрау Елена.

Дружина віце-міністра наколює виделкою печінку, прожовує, ковтає і торкається серветкою кутиків рота. Віце-міністр кладе на стіл «Принципи механіки» й відштовхує книжку, а тоді оглядає свої долоні так, ніби книжка їх забруднила.

– Єдине місце, куди піде твій брат, дівчинко, – це в шахту. Щойно йому виповниться п'ятнадцять. Так само, як і кожен хлопець у цьому будинку.

Юта позирає вовкувато, а Вернер втуплюється в захололу печінку на своїй тарілці. Його очі печуть, а в грудях щось стискається сильніше й сильніше, і до кінця вечері чутно лиш, як діти розрізають їжу на шматочки, жують і ковтають.

Чутки

З'являються нові чутки. Вони шелестять доріжками Ботанічного саду, пролітають музейними залами, відлунюють у курних кабінетах із високою стелею, де скорчені старі ботаніки вивчають екзотичні види лишайників. Кажуть, що німці наближаються.

Німці, стверджує садівник, мають шістдесят тисяч військових планерів; вони здатні днями маршувати на голодний шлунок; вони запліднюють кожну школярку на своєму шляху. Жінка у квитковій касі каже, що німці вмють робити туман із пігулок і носять реактивні пояси; їхні уніформи, шепоче вона, зроблені зі спеціальної тканини, міцнішої за крицю.

Марі-Лор сидить на лавці біля експозиції молюсків і тренує слух на групах, що проходять повз неї. Якийсь хлопчик вигукнує:

– У них є бомби під назвою «Секретний сигнал». Коли така бомба створює звук, кожен, хто її чує, пудить у штани!

Навколо сміються.

– Я чув, що вони роздають отруйний шоколад.

– І скрізь кидають до в'язниці калік та божевільних.

Щоразу, коли Марі-Лор переказує батькові ще одну чутку, той перепитує: «Це про німців?» – так, наче каже це вперше. На його думку, захопленням Австрії не варто перейматися. Він додає, що всі пам'ятають попередню війну й нікому не стане дурості ще раз це переживати. Директор не хвилюється, і жоден із голів відділів, тож і дівчинці, якій ще вчити уроки, теж не варто.

Здається, так воно і є – крім днів тижня, нічого не змінюється. Щоранку Марі-Лор прокидається, вбирається, йде за батьком до входу номер два і слухає, як він вітається з нічним сторожем та доглядачем музею. Bonjour, bonjour. Bonjour, bonjour. Науковці та бібліотекарі й досі зранку забирають свої ключі та вивчають древні слонячі бивні, екзотичних медуз, листя гербаріїв. Секретарки й досі обговорюють моду, директор і досі приїжджає на двоколірному лімузині «Деляж», і кожного полудня чорношкірі продавці й досі тихо котять коридорами свої візочки з бутербродами, пошепки оголошуючи:

– Із житнім хлібом і яйцем, із житнім хлібом і яйцем.

Марі-Лор читає Жуль Верна в шафі для ключів, у туалеті, у коридорах; вона читає на лавці у Великій залі й прогулюючись гравійними доріжками в саду. Вона прочитує перший розділ «Двадцяти тисяч льє під водою» стільки разів, що майже вивчає його напам'ять.

«Море – це все. Воно вкриває сім десятих земної кулі... Море – лоно, що в ньому плодяться й живуть найдивовижніші створіння; море – рух і любов; море – вічне життя»[16 – Переклад Д. Паламарчука.]

Уночі, у ліжку, вона подорожує в череві «Наутилуса» капітана Немо, за бортом шторм, а над головою в неї пропливають шатра коралів.

Доктор Жефар навчає її назв мушель – *Lambis lambis*, *Cyprea moneta*, *Loriotoma acuta* – й дає їй мацати хребти, пройми й завитки кожної по

черзі. Він пояснює відгалуження морської еволюції, послідовність геологічних періодів. Іноді їй вдається уявити безмежну низку тисячоліть: мільйони років, десятки мільйонів років.

– Майже кожен вид, що жив на цій планеті, вимер, Лоретто. Немає причин думати, що людей це омине! – Доктор Жефар промовляє ці слова майже радісно й наливає в склянку вина, і вона уявляє його голову шафою з десятима тисячами маленьких шухляд.

Усе літо запах кропиви, стокроток і дощу наповнює сади. Марі-Лор із батьком печуть грушевий пиріг, який випадково пригоряє. Він відчиняє всі вікна, щоб провітрити квартиру, а вона чує, як знизу, з вулиці, піднімаються звуки скрипки. Й усе одно ранньої осені, раз чи двічі на тиждень, сидючи в Ботанічному саду під масивними огорожами або читаючи біля батькового столу, Марі-Лор підводить погляд від книжки і їй здається, що вітер приносить запах бензину. Так, ніби велика ріка машинерії повільно, невідворотно суне у її бік.

Більше, швидше, краще

Членство в гітлер'югенді стає обов'язковим. Хлопчиків із Вернерового братства вчать маршових маневрів, перевіряють їхню фізичну форму й вимагають пробігати шістдесят метрів за дванадцять секунд. На кожному кроці слава, Батьківщина, змагання й пожертва.

«Живи чесно, – співають хлопці, маршуючи повз окраїни селища. – Борися мужньо й помри сміючись».[17 – Девіз хлопчиків із гітлер'югенду. – Прим. ред.]

Заняття, домашня робота, вправи. Вернер засиджується допізна, слухаючи своє радіо чи продираючись крізь складні задачі, які він переписав із «Принципів механіки», перш ніж підручник конфіскували. За столом він позіхає, дратується на молодших дітей.

– Ти добре почуваєшся? – запитує фрау Елена, зазираючи йому в очі, й Вернер відводить погляд, відповідаючи:

– Добре.

Теорії Герца цікаві, але йому найбільше подобається збирати деталі, працювати руками, поєднувати пальці з двигуном його розуму. Вернер ремонтує сусідову швацьку машину і високий підлоговий годинник у сиротинці. Він робить пристрій, щоб затягувати суху випрану білизну назад у приміщення, і просту сигналізацію з батарейки, дзвінка й дроту, щоб фрау Елена чула, якщо котрийсь із малюків видибуляє надвір. Він винаходить машину, що нарізає моркву: підіймаєш важіль, опускаються дев'ятнадцять лез, і морква розпадається на двадцять акуратних циліндрів.

Одного разу в сусіда перестає працювати радіоприймач, і фрау Елена пропонує показати його Вернерові. Той відкручує задню панель, вертить

лампи туди-сюди. Одна відійшла, тож він ставить її на місце. Радіо оживає, й сусід скрикує від захвату. Невдовзі потому щотижня хтось заходить до сиротинцю по майстра з ремонту радіо. Побачивши, як тринадцятирічний Вернер спускається з горища, протираючи очі, зі скуйовдженим світлим волоссям і саморобною скринькою для інструментів у руці, вони здивовано дивляться на нього з однаковою скептичною посмішкою.

Старіші прилади ремонтувати найлегше: простіші схеми, однакові лампи. Може, з конденсатора крапає віск або на резисторі назбирався наліт. Навіть у найновіших радіоприймачах Вернерові зазвичай вдається визначити, чому вони не працюють. Він розбирає прилад, роздивляється схеми, відстежує звичні траєкторії руху електронів на дотик. Джерело живлення, тріод, резистор, котушка, динамік. Він зосереджується на проблемі, безлад упорядковується, перешкода виявляється, й скоро радіо знову працює.

Іноді йому платять кілька марок. Іноді жінка з шахтарської сім'ї смажить йому ковбаски або загортає в серветку печиво для сестри. Незабаром Вернер уже може скласти в уяві мапу з майже всіма радіоприймачами в районі: саморобний детекторний приймач на кухні в аптекаря, гарна десятилампова радіола вдома в голови департаменту, що була його струмом щоразу, коли він намагався перемкнути канал. Навіть у найбідніших шахтарських будинках зазвичай є державний «Фолькс-Емпфенгер VE301», радіоприймач серійного виробництва з орлом та свастикою, що не ловить короткі хвилі, налаштований лише на німецькі частоти.

Радіо: мільйони вух слухають одну людину. По всьому Цольферайну з репродукторів уривчастий голос райху лине вгору, мов непохитне дерево, його слухачі прихиляються до гілок того дерева, як до вуст Господа. А коли Господь замовкає, їм відчайдушно хочеться знайти когось, хто примусить голос зазвучати знову.

Сім днів на тиждень шахтарі витягають вугілля на світло, його розтирають у порошок і годують ним коксові печі, кокс охолоджують у величезних спеціальних баштах й підвозять до доменних печей, де розтоплюють залізну руду, а залізо переробляють у крицю і виливають у бруски, які завантажують на баржі й відправляють ненаситній країні. «Лише через найгарячіший вогонь, – шепоче радіо, – можна досягнути очищення. Лише пройшовши через найважчі випробування, можуть піднятися обрані Богом».

– Зі ставка сьогодні вигнали дівчинку, – повідомляє Юта. – Інге Гахман. Сказали, що не дозволять нам купатися з напівкровкою. Негігієнічно. Напівкровкою, Вернере. А ми теж хіба не напівкровки? Хіба в нас не половина крові від батька, а половина – від матері?

– Вони мають на увазі напів'євреїв. Говори тихіше. Ми не напів'євреї.

– Певно, ми теж напівкровки.

– Ми чистокровні німці. Ніякі ми не напівкровки.

Геріберту Помселю вже п'ятнадцять років, він переїхав до шахтарського гуртожитку, працює в другу зміну, а Ганс Шильцер став найстаршим хлопцем у сиротинці. Ганс віджимається по сто разів, планує взяти участь у з'їзді в Ессені. У провулках трапляються бійки, пліткують, що Ганс підпалив чиесь

авто. Однієї ночі Вернер чує, як він унизу кричить на фрау Елену. Грюкають вхідні двері, діти крутяться в ліжках, фрау Елена довго ходить кімнатою, тихо човгаючи домашніми капцями. У вологій темряві зі скреготом проїжджають вантажівки з вугіллям. Удалині гуде машинерія: пульсують клапани, обертаються ремені. Бездоганно. Навіжено.

Знак звіра

Листопад 1939 року. Холодний вітер котить велике сухе листя платанових дерев гравійними доріжками Ботанічного саду. Марі-Лор перечитує «Двадцять тисяч лье...»: «Я бачив довгі стрічки водоростей, якихось – сферичних, інших – трубчатих, представників роду *laurencia* та *cladostephus* з їхнім тоненьким листям» недалеко від воріт на рю Кюв'є, коли, шелестячи листям, підходить група дітей.

Хлопчачий голос щось розповідає, кілька інших хлопчиків сміються. Марі-Лор підіймає пальці над сторінкою. Сміх усе ближче, гучніше. Раптом перший голос звучить просто біля її вуха:

– А знаєш, вони шаленіють за сліпими дівчатами!

У нього швидке дихання. Вона простягає руку, але ні до чого не доторкується.

Їй важко сказати, скільки з ним хлопців. Мабуть, троє чи четверо. Судячи з голосу, йому років дванадцять або тринадцять. Вона підводиться, притискає до грудей свою велетенську книжку й чує, як її ціпочок скочується з лавки й падає на землю.

Хтось інший каже:

– Певно, вони спочатку заберуть сліпих дівчат, а вже потім калік.

Перший хлопчик карикатурно стогне. Марі-Лор підіймає книжку, мов щит.

Другий кидає:

– Примусять їх робити різні речі.

– Усілякі непристойності.

Зліва від неї, на віддалі, дорослий голос кличе:

– Луї, Петер?!

– Хто ви такі? – шипить Марі-Лор.

– Бувай, сліпенька!

І – тиша. Марі-Лор слухає шурхіт дерев, кров гуде у її вухах. Довгу, сповнену панікою, хвилину вона повзає серед листя біля лавки, доки її пальці не намацують ціпок.

У магазинах продають протигазні маски. Сусіди закривають вікна картоном. Щотижня до музею заходить усе менше відвідувачів.

– Рара, – питає Марі-Лор, – як почнеться війна, що ми робитимемо?

– Не буде війни.

– А якщо таки буде?

Його долоня лягає їй на плече, знайомо дзвенять ключі в нього на ремені.

– З нами буде все гаразд, ma cherie. Директор уже подав прохання, щоб мене не викликали із запасу. Так що я нікуди не дінуся.

Але вона чує, з яким поспіхом він гортає сторінки газети. Він закурює сигарету за сигаретою, він майже увесь час працює. Минають тижні й дерева стають голі, й батько вже не запрошує її на прогулянку садами. От якби вони мали таку неприступну субмарину, як «Наутилус»!

Прокурені голоси офісних працівниць долинають крізь відчинене вікно до шафи для ключів.

– Уночі вони прокрадаються у квартири. Ставлять міні-пастки на кухонні комоди, унітази, бюстгальтери. Отак відчиняєш шухляду з білизною й залишаєшся без пальців.

Їй сняться жахіття. Мовчазні німці синхронно гребуть через Сену, їхні човни рухаються плавно, мов пливуть в олії. Вони безшумно пролітають під опорами мосту, з ними на ланцюгах звірі, що вистрибують із човнів і мчать повз величезні квіткові клумби, уздовж огорож. Вони нюшать повітря на сходах до Великої зали. З їхніх пащек крапає слина. Голодні, вони вриваються в музей, розсипаючись залами. Вікна темнішають від крові.

Шановний професоре я ні знаю чи ви отримуєте ці листи чи радіостанція їх перисилає й чи є радіо станція взагалі? Ми ні чули вас щонайменше два місяця. Ви припинили випускати перидачі чи це проблема з нашого боку? В Бранденбурзі є нова перидавальна радіо станція під назвою Дойчлендсендер три. Мій брат каже, що вона завишки триста тридцять із чимось метрів друга за висотою штучна конструкція у світі. Вона майже все інше глушить. Стара фрау Штрасеман, одна з наших сусідок, вона каже, що чує перидачі Дойчлендсендера в себе в зубних пломбах. Мій брат каже, що це можливо якщо мати антену і випрямляч і щось що служитиме денаміком. Він каже, що можна використовувати шматок дротяного паркану щоб ловити радіо сигнали, тож мабуть і срібло в зубі теж можна. Мені подобається про це думати. А вам хіба ні професоре? Про пісні в зубах? Фрау Елена каже, що ми тепер маємо йти зі школи відразу до дому. Вона каже, що ми ні євреї але ми бідні й це майже так само небезпечно. Тепер це кримінальне правопорушення налаштовуватися на чужоземну хвилю. За це можна дістати важкої праці, типу

розбивати каміння по п'ятнадцять годин на день. Або ж робити нийлонові шкарпетки або йти в шахту. Ніхто ни хоче допомогти мені надіслати цього листа навіть мій брат тож я зроблю це сама.

Добри вечір, або Гайль Гітлер, якщо бажаєте

У травні йому виповнюється чотирнадцять. Настав 1940 рік, і більше ніхто не сміється над гітлер'югендом. Фрау Елена готує пудинг, Юта загортає в газету шматок кварцу, а близнята, Ганна й Сусанна Герліц, маршують кімнатою, зображаючи солдатів. П'ятирічний хлопчик, Рольф Гупфаер, сидить на дивані в куточку, раз у раз заплющуючи сонні очі. Новенька – маленька дівчинка – примостилась у Юти на колінах й обсмоктує її пальці. У вікні, за фіранками, видно, як полум'я над трубою, що височіє вдалині, гоїдається й тремтить.

Діти співають, потім жадібно з'їдають пудинг.

– Час спати, – каже фрау Елена.

Вернер вимикає свій приймач. Усі проказують молитву. Коли він відносить радіо на горище, на душі в нього тяжко. У провулках п'ятнадцятирічні юнаки йдуть у бік ліфтів до шахти, вишиковуючись у чергу зі своїми касками й ліхтарями біля воріт. Він намагається уявити, як світло їхніх ліхтарів слабне й віддаляється, як гримлять кабелі, як усі мовчать, доки спускаються в ту вічну темряву, де люди вгризаються в землю, а над ними висить каменюка завтовшки мало не кілометр.

Ще один рік. Йому дадуть каску й ліхтар і запхнуть до клітки з іншими.

Минули місяці відтоді, як Вернер востаннє чув француза на короткій хвилі. Рік відтоді, як він тримав «Принципи механіки» з плямами від води. Не так давно він дозволяв собі мріяти про Берлін та його великих науковців: Фрица Габера, винахідника добрив, Германа Штаудінгера, винахідника пластмаси. Герца, що зробив невидне видимим. Про всіх великих людей, що займалися справами Там. «Я вірю в тебе, – колись зауважила фрау Елена. – Думаю, тобі вдасться зробити щось велике». Тепер у своїх нічних жахіннях хлопчик блукає тунелями шахт. Стеля чорна й гладенька, і, коли він ступає крок, вона починає над ним опускатися. Розколюються стіни, Вернер нахилає голову, падає навколішки. За хвилю він не може ні підвести голови, ні поворушити руками. Стеля важить десять мільярдів тонн, від неї віє страшним холодом, вона притискає його носа до підлоги. За мить до пробудження він відчуває, як на потилиці починає тріскати череп.

Дошова вода ллється з хмари на дах і на карниз. Вернер притискається чолом до вікна на горищі й дивиться крізь потоки дощу на дах унизу, звичайний дах серед багатьох мокрих дахів, стиснутий широкими стінами коксового заводу, топильні й газові станції. Копер вимальовується на тлі неба, шахта й завод тягнуться й тягнуться, скільки сягає його око, до сіл, до

міст, до все швидшої, усе більшої машини під назвою Німеччина. До мільйонів людей, готових віддати за неї життя.

«Добри вечір, – думає він. – Або ж гайль Гітлер. Усі віддають перевагу останньому».

Бувай, сліпенька!

Щодо війни вже немає сумніву. Роздають пам'ятки. Колекції потребують захисту. Невеликий штат кур'єрів почав перевозити експонати за місто. Ключів та замків потрібно більше, ніж будь-коли. Батько Марі-Лор працює до півночі, до першої години. Кожен ящик треба замкнути, кожен подорожній лист – тримати в безпечному місці. Броньовані вантажівки гримлять біля завантажувальних платформ. Треба зберегти скам'янілості, древні рукописи; перлини, золоті самородки, сапфір завбільшки з мишу. «Може бути, – думає Марі-Лор, – навіть "Море полум'я"».

З одного погляду, весна видається такою спокійною: тепла, м'яка, з ароматними, безвітряними ночами. Однак усе наповнене напруженням, так, ніби місто стоїть на поверхні повітряної кульки й хтось її надуває, аж доки вона не лусне.

Бджоли трудяться на розквітлих алеях Ботанічного саду. З платанових дерев осипається насіння, й велетенські купи пуху збираються на доріжках.

Якщо вони перейдуть у наступ, чого б це вони наступали, тільки божевільні наступатимуть.

Відступити – це врятувати не одне життя.

Доставки припинено. Навколо музейних воріт з'являються мішки з піском. Двійко солдатів на даху зали палеонтології оглядають сади в біноклі. Але велетенська небесна баня залишається порожня: ні цепелінів, [18 – Різновид дирижабля.] ні бомбардувальників, ні надлюдей-парашутистів, лиш останні співочі пташки, що повертаються зі своїх зимових домів, та спритні весняні вітерці, які швидко перетворюються на важчі, соковитіші літні вітри.

Гомін, світло, повітря. Цей травень здається Марі-Лор найгарнішим у її житті. Зранку її дванадцятих іменин, прокинувшись, вона не знаходить коробки із загадкою біля цукорниці – у батька не було часу. Але на неї чекає книжка – другий том «Двадцяти тисяч лье під водою» шрифтом Брайля, завтовшки з диванну подушку.

Захват сповнює її аж до кінчиків пальців. Як?

– Завжди радий, Марі.

Стіни їхньої квартири тремтять – сусіди переміщують меблі, пакують валізи, забивають вікна. Вони з батьком йдуть до музею, він стривожено говорить охоронцеві, що зустрічає їх біля дверей:

– Кажуть, наші утримують річку.

Марі-Лор сідає на підлогу в шафі з ключами й розгортає книжку. В кінці першої частини професор Аронакс подолав лише шість тисяч лье. Залишилося ще так багато. Але стається щось дивне – слова не поєднуються між собою. Вона читає: «Увесь день велетенська зграя акул переслідувала корабель», – але логіка, що мала б скласти слова у фрази, вислизає.

– Директор поїхав? – питає хтось.

– Поїде ще до кінця тижня.

Одяг її батька пахне соломю, а пальці смердять оливою. Робота, робота, кілька годин виснаженого сну перед поверненням до музею на світанку. Вантажівки вивозять скелети, метеорити, восьминогів у банках, гербарії, єгипетське золото, слонову кістку з Південної Африки та пермські скам'янілості.

Першого червня над містом, страшенно високо, пропливають у шаруватих хмарах літаки. Коли заспокоюється вітер і поряд не гуде двигун, Марі-Лор, вийшовши із зали зоології, чує їхнє вурчання на висоті з півтора кілометра. Наступного дня починають зникати радіостанції. Охоронці у своїй будці й стукають по своєму радіо, й крутять його так і сяк, але з динаміків чути лише перешкоди. Так, ніби передавальні вишки були свічками й чиюсь пальці їх загасили.

В оці останні ночі в Парижі, опівночі йдучи додому з батьком, притискаючи до грудей велику книжку, Марі-Лор здається, що вона відчуває, як тремтить повітря в паузах між тріскотом комах, наче по льоду розходяться дрібні тріщинки. Так, наче увесь цей час місто залишалося не чим іншим, як виконаною в масштабі моделлю, яку зробив її батько, а тепер його накрила тінь величезної руки.

Вона ж думала, що проживе в Парижі зі своїм батьком усе життя. Що завжди заходитиме по обіді до доктора Жефара. Що кожного року на її іменини батько даруватиме їй іншу крутиголовку й іншу книжку, й вона прочитає всього Жуля Верна, Дюма й, може, навіть Бальзака та Пруста. Що її батько завжди мугикатиме, складаючи вечорами маленькі будівлі, а вона завжди знатиме, скільки кроків треба зробити від входних дверей до пекарні (сорок) і скільки ще – до ресторанчика (тридцять два), і що завжди буде цукор, який вона зранку кластиме в каву.

Bonjour, bonjour.

Картопля на шостій годині, Марі. Гриби на третій.

А тепер? Що тепер буде?

Плетіння шкарпеток

Вернер прокидається після півночі й бачить одинадцятирічну Юту, що сидить на підлозі біля свого ліжка. У неї на колінах радіо, а поряд з нею на підлозі аркуш паперу для малювання, на якому простяглося всіяне вікнами місто з її уяви.

Юта виймає навушник і зиркає на нього. У напівтемряві її розкуйовджене хвилясте волосся здається сяйливим як ніколи, мов запалений сірник.

– У Союзі німецьких дівчат, [19 – Молодіжний і дитячий жіночий рух у складі гітлер'югенду. – Прим. ред.] – шепоче вона, – нам кажуть плести шкарпетки. Нащо їм так багато?

– Певно, райхові треба.

– Для чого?

– Для ніг, Юто. Для солдатів. Дай мені поспати.

Наче за командою, маленький хлопчик, Зігфрід Фішер, на першому поверсі скрикує раз, потім ще двічі, й Вернер з Ютою чекають, доки фрау Елена спуститься до нього, лагідно його заспокоїть і будинок знову наповниться тишею.

– Ти тільки й цікавишся, що своїми задачами, – продовжує Юта. – І граєшся з радіо. Хіба тобі не хочеться зрозуміти, що відбувається?

– Що це ти слухаєш?

Вона схрещує руки, повертає навушник назад у вухо й не відповідає.

– Ти що, слухаєш щось таке, чого не мала б слухати?

– Яке тобі діло?

– Це небезпечно, ось яке мені діло.

Вона закриває друге вухо пальцем.

– Інші дівчата не проти, – стихшено каже він, – плести шкарпетки, збирати газети й усяке таке.

– Ми бомбуємо Париж, – вимовляє вона на повний голос, і він стримує порив затулити їй рота долонею.

Юта підводить зухвалий погляд. Вона має такий вигляд, наче її обдуває невидимий холодний вітер.

– От що я слухаю, Вернере. Наші літаки бомбують Париж.

Втеча

По всьому Парижу люди складають посуд у підвали, зашивають у подоли одягу перли й ховають золоті каблучки в книжкові оправы. У музеї з письмових столів забрали друкарські машинки. Коридори перетворилися на майданчики для пакування, їхню підлогу вкрила солома, тирса й шпагат.

У полудень замкаря викликають до кабінету директора. Марі-Лор сидить, схрестивши ноги, на підлозі в шафі з ключами й намагається читати свою книжку. Капітан Немо збирається взяти професора Аронакса та його супутників на підводну прогулянку устричною обмілиною шукати перли, але Аронакс боїться акул, і хоч вона прагне дізнатися, що станеться далі, речення на сторінці розбігаються. Слова розсипаються на літери, літери – на нерозбірливі горбики. Вона почувається так, наче в неї на кожній долоні по великій рукавиці.

У кінці коридору, в будці охоронця, доглядач туди-сюди крутить ручки радіо, але чути лише тріск і шипіння. Коли він його вимикає, музей накриває тиша.

Хай це буде крутиголовка, хитромудра гра, що зробив її батько, загадка, яку вона мусить розгадати. Перші двері, замок із кодом. Другі – із засувом. Треті відімкнуться, якщо вона прошепоче магічне слово в замкову шпарину. Проповзти через тринадцяті двері, й усе стане, як було.

Десь за містом церковні дзвони б'ють першу годину. Першу тридцять. Її батько все ще не повертається. У якийсь момент із садів чи вулиць до музею долинають кілька виразних глухих ударів, ніби хтось кидає з-за хмар мішки з цементом. Із кожним ударом тисячі ключів тремтять на кілочках у своїх шафах.

У коридорі ні душі. Надходить друга хвиля поштовхів – ближча, більша. Ключі дзвенять, підлога скрипить, і їй вчувається запах потоків пилу, що ллються зі стелі.

– Рара?

Тиша. Ні доглядачів, ні вахтерів, ні теслярів, ні цокоту підборів секретарки по підлозі в коридорі.

Вони здатні днями маршувати на голодний шлунок. Вони запліднюють кожну школярку на своєму шляху.

– Агов!

Як швидко її голос розчиняється в тиші, яким порожнім здається коридор. Її це лякає.

За хвилю чути дзенькіт ключів і звуки кроків, батьків голос кличе її. Далі все відбувається швидко. Він відчиняє великі, довгі шухляди, дзвенить десятками ключів.

- Рара, я чула, що...

- Поквапся.

- Моя книжка...

- Краще залиш її. Вона заважка.

- Залишити книжку?

Він виводить її за двері й замикає шафу. Надворі, здається, хвилі паніки прокочуються деревами, мов поштовхи землетрусу.

- Де сторож? - питає її батько.

Голоси біля бордюру - солдати.

Марі-Лор збентежена. Це гудуть літаки? Це запах диму? Хтось розмовляє німецькою?

Вона чує, як батько перекидається кількома словами з незнайомцем і віддає ключі. Потім вони йдуть повз ворота на рю Кюв'є, проходячи між мішками з піском, безмовними поліціантами чи чимось ще, що недавно з'явилося посеред тротуару.

Шість кварталів, тридцять вісім риштаків. Вона їх усіх рахує. Через шматки фанери, якими її батько закрити вікна, у їхній квартирі душно й спекотно.

- Дай мені хвилинку, Марі-Лор. Я потім усе поясню.

Її батько скидає речі до, здається, свого полотняного наплічника. «Їжа, - думає вона, намагаючись відгадати речі за їхніми звуками. - Кава. Цигарки. Хліб?»

Знову лунає глухий удар, тремтить віконне скло. У буфеті дзвенить посуд. Сигналять автомобілі. Марі-Лор підходить до моделі й проводить пальцями по будиночках. Усе на місці. Усе на місці. Усе на місці.

- Сходи в туалет, Марі.

- Мені не треба.

- Хтозна, коли потім трапиться така нагода.

Батько вбирає на неї її зимове пальто, хоча стоїть середина червня, й вони збігають униз сходами. На рю де Патріарш вона чує віддалене гупання, схоже на кроки тисяч людей. Вона йде поряд із батьком, затиснувши складеного ціпочка в одній руці, а іншою тримаючись за його наплічника; усе навколо здається позбавленим логіки, як у кошмарах.

Праворуч, ліворуч. Між поворотами - довгі відрізки бруківки. Незабаром вони йдуть вулицями, на яких вона точно ніколи не бувала, вулицями, що лежать за межами батькової моделі. Давно потому, як Марі-Лор збилася з

підрахунку своїх кроків, вони підходять до такого щільного натовпу, що вона відчуває його тепло.

– У потязі буде прохолодніше, Марі. Директор дістав нам квитки.

– Нам можна зайти?

– Ворота замкнені.

Від натовпу віє нудотною напруженістю.

– Мені страшно, Рара.

– Тримайся за мене.

Він веде її в іншому напрямку. Вони перетинають кипучу магістраль, а тоді підіймаються вулицею, що смердить, як замулена канава. Увесь час батькові інструменти приглушено брязкають у наплічнику й чуються далекі й безперервні автомобільні гудки.

За хвилю вони знову опиняються в тисняві. Голоси відлунюють від високої стіни; її окутує запах вологого одягу. Десь хтось викрикує імена в рупор.

– Де ми, Рара?

– На вокзалі Сен-Лазар.

Плаче дитина. Смердить сечею.

– Тут є німці, Рара?

– Немає, ma chérie.

– Але скоро прийдуть?

– Так кажуть.

– А що ми робитимемо, коли вони сюди дістануться?

– Ми тоді вже будемо в потязі.

Праворуч від неї верещить дитя. Чоловік тремтячим голосом просить натовп розступитися. Жінка поблизу знову й знову зойкає:

– Себастьяне! Себастьяне!

– Уже ніч?

– Ось тільки почало смеркати. Відпочиньмо хвилю. Передихнімо.

Хтось каже:

– Друга армія розбита, дев'ята – відрізана. Найкращі флотилії Франції втрачено ні за цапову душу.

Інший додає:

– Нас чекає окупація.

Валізи котяться плиткою, дзвякає песик, кондуктор дме у свисток, і якась велика машина кашляє, заводячись, а тоді глухне. Марі-Лор намагається заспокоїти шлунок.

– Але ж у нас є квитки, чорт забирай! – кричить хтось позаду неї.

Виникає бійка. Натовпом шириться істерія.

– Яке це все, Рара?

– Що, Марі?

– Станція. Ніч.

Вона чує, як спалахує його запальничка, як він затягується димом і горить його сигарета.

– Спробую описати. Місто темне: ні вуличних ліхтарів, ні світла з вікон. Час від часу небо освітлюють прожектори – шукають літаки. Тут є жінка в нічній сорочці. А ще одна несе стосик тарілок.

– А війська?

– Тут немає військ, Марі.

Він бере її за руку. Її страх трохи стихає. Ринвою біжать потоки дощу.

– Що ми зараз робимо, Рара?

– Сподіваємося на потяг.

– А що всі інші роблять?

– Теж сподіваються.

Гер Зідлер

Стукіт у двері під час комендантської години. Вернер і Юта роблять завдання разом із п'ятьма дітьми за довгим дерев'яним столом. Перш ніж відчинити, фрау Елена чіпляє собі на лацкан партійний значок.

Заходить мокрий від дощу ефрейтор з пістолетом на поясі й свастикою на лівій руці. Проти низької стелі в кімнаті він здається недоладно високим. Вернер згадує про короткохвильове радіо, запхнуте в стару дерев'яну аптечку, що лежить під його ліжком. «Вони знають», – думає він.

Єфрейтор окидає поглядом кімнату – вугільну піч, розвішане прання, миршавих дітей – з однаковою мірою поблажливості й ворожості. Його чорний пістолет, здається, всотує все світло в кімнаті.

Вернер наважується раз плянути на сестру. Вона не зводить очей із гостя. Військовик бере зі столика книжку – дитячу книжку про потяг, який умів розмовляти, – й перегортає кожну сторінку, перш ніж покласти її назад. А тоді він каже щось, що Вернерові не вдається розчути.

Фрау Елена притискає складені руки до фартуха, й Вернер розуміє, що це вона намагається приховати тремтіння.

– Вернере, – кличе вона повільним, ледь чутним голосом, не зводячи очей з єфрейтора. – Цей пан каже, що має радіо, яке треба...

– Візьми свої інструменти, – перебиває чоловік.

Йдучи з дому, Вернер оглядається лише раз: Юта притискається лобом і долонями до вікна у вітальні. Лампа освітлює її ззаду, і вона надто далеко, так що йому не вдається розгледіти вираз її обличчя. А тоді її поглинає дощ.

Вернер удвічі нижчий за військовика і має робити два кроки, коли той робить один. Вони проходять повз відомчі будинки й охорону на підніжжі схилу, де мешкають керівники. У світлі ліхтарів видно косі потоки дощу. Кілька людей, що трапляються їм на шляху, тримаються від єфрейтора на віддалі.

Вернер не наважується нічого питати. З кожним ударом серця його переповнює палке прагнення кинутися навтьоки.

Вони наближаються до воріт найбільшого будинку, будинку, який він бачив тисячу разів, але так близько – ніколи. Великий червоний прапор, важкий від дощової води, звисає з підвіконня на горішньому поверсі.

Єфрейтор стукає в задні двері. Служниця в сукні з високою талією знімає з них пальта, вправно струшує з них воду й вішає їх на мідний підлоговий вішак. У кухні пахне тортом.

Єфрейтор заводить Вернера в ідальню, де на стільці сидить вузьколиця жінка з трьома свіжими роменами у волоссі й гортає журнал.

– Мокрі, мов качки, – каже вона й знову опускає погляд. Вона не запрошує їх сісти.

Товстий червоний килим зминається під п'ятами Вернерових шкарбунів; над столом горить електрична лампочка в плафоні; на шпалерах в'ються троянди. У комині тліє вугілля. Предки сім'ї сердито дивляться з фотографій на всіх чотирьох стінах. Це тут вони арештовують хлопців, чиї сестри слухають іноземні радіостанції? Жінка гортає сторінки свого журналу, одну за одною. Її нігті пофарбовані яскраво-рожевим лаком.

Сходами спускається чоловік у неймовірно білій сорочці.

– Боже, він такий малий, правда? – звертається він до ефрейтора. – Це ти – той знаменитий майстер із ремонту радіо? – Чоловікове густе чорне волосся блищить на голові, мов налаковане. – Рудольф Зідлер, – каже він і відпускає військовика легким кивком.

Вернер намагається видихнути. Гер Зідлер зашипує манжети й оглядає своє зображення в мутному дзеркалі. У нього яскраво-блакитні очі.

– Ну що. А ти не дуже говіркий, так? У нас тут дещо зламалося. – Він вказує на великий «Амерікен Філько» в сусідній кімнаті. – Уже двоє в ньому длубалися. А тоді ми почули про тебе. Варто було спробувати, так? Їй, – киває він на жінку, – не терпиться послухати свою передачу. Ну й випуски новин, звісно.

З його тону Вернер розуміє, що насправді жінці байдуже до випусків новин. Вона не підводить очей. Гер Зідлер усміхається, наче кажучи: «Ми з тобою, синку, знаємо, що новини ще нічого не означають». У нього дуже дрібні зуби.

– Працюй без поспіху.

Вернер присідає біля радіо й намагається вгамувати хвилювання. Вмикає його, чекає, доки нагріються лампи, а тоді обережно прокручує ручку налаштування вздовж доріжки, справа наліво. Він видихає і прокручує ручку у зворотний бік. Тиша.

Це найкраще радіо, з яким йому доводилося працювати: нахилена панель приладів, магнітне налаштування, велике, мов холодильник. Десятилампове, всехвильове, супергетеродинне, з вишуканими гравійованими деталями й двоколірним корпусом із горіхового дерева. Воно ловить короткі хвилі, широкий діапазон частот, має великий атенкуатор – це радіо коштує більше, ніж усе майно сиротинця вкупі. Гер Зідлер, напевно, варто йому захотіти, може слухати й передачі з Африки.

Ряди зелених і червоних книжкових оправ тягнуться вздовж стін. Ефрейтор пішов. В іншій кімнаті гер Зідлер стоїть у плямі світла від лампи й розмовляє по чорному телефону.

Ніхто не збирається його арештовувати. Їм просто треба, щоб він полагодив це радіо.

Вернер відкручує задню панель і вдивляється всередину. Лампи всі цілі й на вигляд усе як має бути.

– Гаразд, – мимрить він сам до себе. – Думай.

Він сідає, схрестивши ноги, й розглядає схему. Чоловік, жінка, книжки й дощ відступають, аж доки залишається лише радіо і його клубок дротів. Він намагається уявити складні траєкторії руху електронів, сигнал, що прокладає собі дорогу, мов крізь велелюдне місто, радіосигнал заходить тут, проходить крізь сітку підсилювачів, а тоді до перемінних конденсаторів, а тоді до котушок трансформатора...

І ось він бачить – один із дротів реостата двічі обірваний. Вернер виглядає з-над кришки радіоприймача: ліворуч від нього жінка читає журнал, праворуч – гер Зідлер розмовляє по телефону, час від часу проводячи великим і вказівним пальцями вздовж стрілки на смугастих штанах, щоб вона була гостріша.

Як двоє людей могли недогледіти таку просту річ? Просто диво. Так легко! Вернер розкручує обмотку, з'єднує кінці дротів і повертає реостат на місце. Вмикаючи радіо, він майже очікує, що з нього вирветься вогонь. Натомість лунає прокурене бурмотіння саксофона.

Жінка за столом опускає журнал і притискає обидві долоні до щік. Вернер підводиться з-за радіоприймача. На якусь хвилю він не відчуває нічого, окрім триумфу.

– Він полагодив радіо силою думки! – вигукує жінка. Гер Зідлер накриває мікрофон телефонної слухавки долонею й оглядається. – Він сидів там, мов мишка, й думав, і за півхвилини приймач уже заграв! – Вона змахує своїми блискучими нігтями й заливається дитинним сміхом.

Гер Зідлер кладе слухавку. Жінка проходить через вітальню й опускається на коліна перед радіоприймачем – вона боса, з-під подолу сукні видніються її гладенькі білі литки. Крутить ручку. Спочатку чути шипіння, а тоді – потік веселої музики. З радіо лине сильний, повний звук – Вернер ще такого не чув.

Вона зойкає й знову сміється.

Вернер збирає свої інструменти. Гер Зідлер стоїть напроти приймача і, здається, збирається погладити його по голові.

– Неймовірно! – захоплюється він, садить Вернера за обідній стіл і наказує служниці принести торт.

Той з'являється відразу: чотири кусні на простій білій тарілці. Кожен посипаний цукровою пудрою і прикрашений великою порцією збитих вершків. Вернер роззявляє рота.

Гер Зідлер сміється.

– Вершки заборонені. Я знаю. Але... – він прикладає вказівного пальця до губ, – заборони завжди можна обійти. Пригощайся.

Вернер бере кусень торта. Йому на підборіддя сиплеться цукрова пудра.

В іншій кімнаті жінка крутить ручку, з гучномовця говорять голоси. Якийсь короткий час вона слухає, а тоді плескає в долоні, босоніж сидячи на підлозі. Похмурі обличчя на фотографіях дивляться зі стін.

Вернер з'їдає один кусень торта, тоді ще один, тоді береться за третій. Гер Зідлер споглядає його, трохи схиливши голову, здивований, думаючи про щось.

- Що ти такий зляканий? І розкуйовджений. Наче вдарений струмом. Хто в тебе батько?

Вернер хитає головою.

- Точно. Ти із сиротинцю. Оце я спитав. Бери ще один. І додай на нього ще вершків.

Жінка знову сплескує в долоні. Вернерів шлунок бурчить. Він відчуває на собі погляд чоловіка.

- Багато хто каже, що це, певно, не найкраща посада - тут, на шахтах, - мовить гер Зідлер. - Часто мене питають: хіба вам не хотілося б натомість бути в Берліні? Чи у Франції? Хіба вам не хотілося б бути капітаном на передовій, спостерігати, як просуваються вперед лінії фронту, подалі від усієї цієї... - махає рукою на вікно, - сажі? Але я кажу їм, що живу в самісінькому центрі подій. Я кажу їм, що це звідси надходить паливо, і криця також. Що це - горно країни.

Вернер прокашлюється.

- Ми діємо в інтересах миру. - Це слово в слово те саме речення, яке вони з Ютою почули по «Радіо Німеччини» три дні тому. - В інтересах людства.

Гер Зідлер сміється. Знову Вернера вражає, як багато в нього зубів і які вони дрібні.

- Ти знаєш, чого нас вчить історія? Історія - це діло рук переможців. Хто перемагає, той і розказує, як усе було. Ми діємо заради власної користі. Звісно. Назви мені людину чи народ, що так не робить. Заковика в тому, щоб визначити, у чому саме полягає ця користь.

Залишається один кусень торта. Радіо мурчить, жінка сміється, а гер Зідлер, вирішує Вернер, майже не схожий на його сусідів, із їхніми настороженими, стривоженими обличчями - обличчями людей, що звикли щоранку проводити близьких у шахти. Його обличчя ясне й цілеспрямоване; він чоловік, напрочуд упевнений у своїх привілеях. І за п'ять метрів від нього сидить ця жінка з нафарбованими нігтями й гладенькими литками - жінка, така незвична для Вернерового життя, що здається чужинкою з іншої планети. Так, наче вона вийшла із самого приймача «Філько».

- Ти вправний з інструментами, - підсумовує гер Зідлер. - І надто розумний, як на свій вік. Таким хлопцям, як ти, є де вчитися. У школах генерала Гайссмаера. [20 - Август Гайссмайер (1897-1979) - генеральний інспектор закладів націонал-політичної освіти. - Прим. ред.] Вони найкращі серед найкращих. Там і механіку вивчають. Дешифрування, ракетні двигуни, усе найсучасніше.

Вернер не знає, куди подіти очі.

- У нас немає грошей.

- А цим і вирізняються такі заклади. Їм потрібні діти з робітничого класу, трудівники. Хлопці, не запламовані... - гер Зідлер нахмурюється, - гнилизною

середнього класу. Кінотеатрами й усім таким. Їм потрібні працелюбні хлопці. Виняткові хлопці.

- Так, пане.

- Виняткові, - повторює він, киваючи, наче говорить сам до себе. Він свистить, і повертається єфрейтор, тримаючи в руці каску. Солдат зиркає на останній кусень торта й швидко відводить погляд. - В Ессені є комісія з набору, - каже гер Зідлер. - Я напишу для тебе рекомендацію. Ось, візьми... - він простягає Вернерові сімдесят п'ять марок, і той чимскоріше ховає купюри в кишеню.

Єфрейтор сміється.

- Наче вони печуть йому пальці!

Гер Зідлер думками десь далеко.

- Я надішлю Гайссмаєрові листа, - вирішує він. - Добре для нас, добре для тебе. Ми діємо в інтересах людства, так? - Він підморгує. А тоді військовик дає Вернерові дозвіл на перебування поза домом після комендантської години і проводить його.

Вернер іде додому, не помічаючи дощу, намагаючись досягнути грандіозності того, що сталося. Дев'ять чапелъ стоять, мов квіти, у каналі за коксовим заводом. Баржа подає свій жажливий сигнал, вугільні вагонетки котяться туди-сюди, і постійний глухий стукіт буксирної лебідки відлунює в темряві.

У сиротинці всі діти вже повкладалися спати. Фрау Елена влаштувалася просто посеред холу з горою випраних шкарпеток на колінах і пляшкою хересу. У неї за спиною Юта сидить за столом і споглядає Вернера з разючою напруженістю.

- Що він хотів? - цікавиться фрау Елена.

- Тільки щоб я полагодив радіо.

- Оце й усе?

- Так.

- Вони щось питали? Про тебе? Про дітей?

- Ні, фрау Елено.

Фрау Елена важко видихає, так, наче затамовувала подих попередні дві години.

- Dieu merci.[21 - Слава Богу! (фр.)] - Вона тре скроні обома долонями. - Можеш лягати спати, Юто.

Юта вагається.

- Я полагодив радіо, - пояснює Вернер.

– Який ти молодець, Вернере. – Фрау Елена робить великий ковток хересу, заплющує очі й закидає голову назад. – Ми залишили тобі вечерю.

Юта йде до сходів, у її очах читається сумнів.

На кухні все вкрите плямами від вугілля і якесь незугарне. Фрау Елена заносить тарілку, на ній лежить єдина варена картоплина, розрізана навпіл.

– Дякую, – каже Вернер. Він досі відчуває присмак торта.

Маятник гойдається туди-сюди в старому підлоговому годиннику. Торт, збиті вершки, товстий килим, рожеві нігті й довгасті литки фрау Зідлер – усі ці враження крутяться у Вернеровій голові, мов карусель. Він згадує, як возив Юту до шахти номер дев'ять, де зник їхній батько, вечір за вечором, так, наче той міг вийти з ліфта, тягнучи ноги.

Світло, електрика, ефір. Простір, час, маса. «Принципи механіки» Гайнриха Герца. Знамениті Гайссмаєрові школи. Дешифрування, ракетні двигуни, усе найсучасніше.

«Розплюште свої очі, – казав той француз на радіо, – і побачте якомога більше, перш ніж вони заплющуються назавжди».

– Вернере?

– Що, фрау?

– Хіба ти не голодний?

Фрау Елена: ця жінка йому як мати. Вернер їсть через силу. А тоді віддає їй сімдесят п'ять марок, і вона вражено моргає, побачивши суму, й вертає йому п'ятдесят.

Нагорі, почувши, як фрау Елена сходила в туалет і лягла в ліжку, й увесь будинок зовсім затих, Вернер рахує до ста. А тоді підводиться з ліжка й виймає з аптечки маленьке короткохвильове радіо, шестирічне, яке він не раз доробляв, із запасними дротоми, новим соленоїдом і Ютиними написами навколо ручки налаштування, виносить його надвір, за будинок, і розбиває цеглиною.

Вихід

Парижани продовжують протискатися крізь ворота. На першу ночі жандарми вже не можуть стримувати натовп. Упродовж чотирьох годин не прибув і не від'їхав жоден потяг. Марі-Лор спить, схилившись на батькове плече. Замкареві не чути ні свистків, ні брязкоту вагонних зчеплень: потягів немає. На світанку він вирішує, що буде краще піти пішки.

Вони йдуть увесь ранок. Париж розмірено рідішає до низьких будинків й поодиноких магазинів, відокремлених довгими рядами дерев. Опівдні вони пробираються крізь затор на новій магістралі поблизу Вокрессона, за добрих десять кілометрів на захід від їхньої квартири, – Марі-Лор ще ніколи не бувала так далеко від дому.

Стоячи на гребені низенького пагорба, її батько оглядається через плече: затор тягнеться, скільки сягає його око: фургони й вантажівки; елегантний новий дванадцятициліндровий автомобіль між двома возами, що їх тягнуть мули; деякі авто з дерев'яними осями; в інших закінчився бензин; у багатьох до даху поприв'язувані меблі; кілька – з наїжаченими загонами свійських тварин, набитими в причепи: кури й свині в клітках, корови тупають збоку, собаки важко дихають за вітровим склом.

Увесь цей караван рухається трохи швидше за пішохода. Обидві смуги забиті – усі повзуть на захід, із міста. Жінка їде на велосипеді, обвішана дешевими намистами. Чоловік тягне на ручному візку шкіряне крісло, на сидінні якого вмивається чорне кошеня. Жінки штовхають дитячі возики, повні посуду, пташиних кліток, кришталю. Чоловік у смокінгу пробирається вперед, викрикуючи:

– Пропустіть мене, заради Бога!

Однак ніхто не дає йому проходу, отож він їде не швидше за інших.

Марі-Лор тримається поряд із батьком, затиснувши в кулаці ціпочок. Весь час довкола неї крутяться чиюсь інші питання: Ще далеко до Сен-Жермена? У нас є їжа, тьотю? Хто має паливо?

Вона чує, як чоловіки кричать на дружин; чує, що на дорозі попереду вантажівка переїхала дитину. По обіді над ними пролітають три літаки, голосно, швидко й низько, й люди припадають до землі, деякі кричать, а інші кидаються в канави й ховають обличчя в бур'яни.

Під вечір вони вже на захід від Версалью. П'яти в Марі-Лор кривавлять, панчохи порвані, й щосто кроків вона зашпортується. Коли вона каже, що далі не піде, батько на руках зносить її з дороги, вони піднімаються на пагорб, проходячи маленькі квіточки гірчиці, аж доки незупиняються біля поля за кількасот метрів від невеликого фермерського будинку. Поле стоїть скошене лише наполовину, зжате сіно покинуте, не зіbrane й не складене в копиці. Так, наче фермер кинув, що робив, і втік.

Замкар дістає з наплічника хлібину й кілька кілець білої ковбаси, і вони тихо вечеряють, а тоді він кладе її ступні собі на коліна. На тлі вкритого хмарами неба на сході йому видно сіру валку машин, затиснутих між країв дороги. Автомобілі сигналять очманіло й пронизливо. Хтось гукає так, наче кличе дитину, що загубилася, й вітер відносить ці викрики геть.

– Щось горить, Рара?

– Нічого не горить.

– Я відчуваю запах диму.

Він знімає її панчохи й оглядає п'яти. Її ступні здаються йому легкими, мов пташки.

- Що це за шум?

- Це коники.

- Уже темно?

- Вечоріє.

- Де ми спатимемо?

- Тут.

- Тут є ліжка?

- Ні, ma chérie.

- Куди ми йдемо, Рара?

- Директор дав мені адресу одного чоловіка, який нам допоможе.

- Де він живе?

- У місті, що називається Евре. Ми там знайдемо чоловіка на ім'я мосьє Жано. У музеї його знають.

- А Евре далеко?

- Пішки дійдемо за два роки.

Вона хапає його за зап'ястя.

- Я дражнюся, Марі. Евре недалеко. Якщо хтось підвезе, то завтра будемо там. От побачиш.

Вона примушує себе помовчати, доки серце робить сто ударів. А тоді питає:

- А зараз?

- А зараз ми спатимемо.

- Без ліжок?

- Ляжемо на траві. Тобі може й сподобатися.

- А в Евре в нас будуть ліжка, Рара?

- Думаю, що так.

- А що як він не захоче нас прийняти?

- Захоче.

- А що як ні?

- Тоді ми поїдемо відвідати мого дядька. Твого двоюрідного дідуса. У Сен-Мало.

- Дідуса Етьєна? Ти ж казав, що він божевільний.

- Він частково божевільний, так. Він божевільний десь на сімдесят шість відсотків.

Вона не сміється.

- А Сен-Мало далеко?

- Досить питань, Марі. Мосье Жано захоче, щоб ми залишилися в Евре. У великих м'яких ліжках.

- Скільки в нас іжі, Рара?

- Трохи е. Ти досі голодна?

- Ні, я хочу приберегти харчі.

- Гаразд. Так і зробимо. А тепер помовчимо й відпочинемо.

Вона лягає. Він підпалює ще одну сигарету. Залишається шість. Кажани шугають крізь хмари мошок, а ті розлітаються й знову збиваються в хмари. «Ми - миші, - думає замкар, - а небо ясніє яструбами».

- Ти дуже хоробра, Марі-Лор.

Дівчинка вже заснула. Сутінки густішають. Докуривши сигарету, він опускає доньчині ноги на землю, накидає на неї пальто і розкриває свого наплічника. Навпомацки він знаходить футляр із інструментами. Крихітні пилочки, гвіздки, стамески, долота, дрібний шмергелевий папір. Багато з них належали ще його дідові. Із-під підкладки футляра він витягає торбинку на мотузочці, зшиту з грубої тканини. Увесь день він стримувався, щоб її не чіпати. Тепер він відкриває торбинку й висипає її вміст на долоню.

Він тримає в руці камінь завбільшки з волоський горіх. Навіть за такої пізньої години й у такому тьмяному світлі він світиться шляхетним синім кольором. Навдивовижу холодний.

Директор сказав, що зроблять три обманки. Разом зі справжнім діамантом - чотири камені. Один залишиться в музеї. Три відправлять у різних напрямках. Один - на південь, із молодим геологом. Другий - на північ, із начальником охорони. А третій тепер тут, у полі на захід від Версалу, всередині футляра з інструментами, що належить Данієлю Леблану, головному замкареві Національного музею природничої історії.

«Три фальшивих. Один справжній. Буде найкраще, - сказав директор, - якщо ніхто не знатиме, чи в нього діамант, чи фальшивка. І кожен, - додав він із серйозним поглядом, - має поводитися так, наче несе справжній камінь».

Замкар каже собі, що його діамант не справжній. Не може бути, щоб директор віддав простому працівникові камінь вагою сто тридцять три карати й дозволив йому покинути Париж. І все одно він дивиться на нього, не спроможний позбутися думки: «А що як?»

Він оглядає поле. Дерев, небо, сіно. Темрява на дотик, мов оксамит. Уже з'явилося кілька блідих зірок. Марі-Лор розмірено дихає уві сні. Кожен має поводитися так, наче несе справжній камінь. Замкар ховає діамант у торбинку й опускає її в наплічник. Він відчуває його крихітну вагу на своєму серці.

* * *

Кілька годин по тому замкар прокидається й бачить силует літака, що затуляє собою зорі, несучись на схід. Пролітаючи в нього над головою, літак м'яко тріщить. А тоді зникає. За мить стрясається земля.

Край нічного неба, за стіною дерев, розцвітає червоним. У вогненному, мерехтливому світлі він бачить, що літак був не сам, що небо роїться ними, що вони десятками літають туди-сюди, мчать у всіх напрямках, і, на хвилю втративши орієнтацію, йому здається, що він дивиться не вгору, а вниз, так, наче пляма світла впала на клин води, змішаної з кров'ю, і небо стало морем, а літаки – голодною рибкою, яка в темряві кидається на свою здобич.

Розділ 2

8 серпня 1944 року

Сен-Мало

Двері злітають із завіс. Цегла перетворюється на пил. Величезні хмари крейди, ґрунту й граніту, розпухаючи, вивергаються в небо. Усі дванадцять бомбардувальників уже завернули назад, набрали висоту й перегрупувалися високо над Ла-Маншем, доки черепиця, що злетіла ввись, усе ще падає на вулиці.

Стіни охоплює вогонь. Загоряються припарковані автомобілі, фіранки, абажури, дивани й матраци, й мало не всі двадцять тисяч томів у бібліотеці. Полум'я зливається й сильніше, підіймається стінами міста, мов приплив, виплескується на провулки, переливається через дахи, перетікає через стоянку. Дим женеться за пилом, попіл – за димом. Палаючи, висить у повітрі газетний кіоск.

По всьому місту з підвалів і склепів малонці молять небеса: «Господи Боже, захисти це місто і жителів його, не покинь нас, заради всього святого. Амінь». Старечі руки стискають гасові лампи, репетують діти, виють собаки. В одну мить чотирьохсотрічні балки притулених один до одного будинків охоплює полум'я. Частину старого міста, підперту західними стінами, поглинає вогненна буря, у якій найвищі язики полум'я сягають ста метрів. Кисень такий ненажерливий, що у вогонь затыгає все, важче за кота. Вивіски на кронштейнах тягнуться до жару; горщики з рослинами з'їджають бруківкою і перекидаються. Стрижі, злітаючи з димарів, загоряються й кидаються вниз, мов роздуті іскри, перелітають через міські стіни й гаснуть у морі.

На рю де ла Кросс «Бджолиний готель» на одну мить стає майже невагомий, піднятий вогняною спіраллю, а тоді сиплється на землю дощем уламків.

Будинок номер чотири по рю Воборель

Марі-Лор скручується калачиком під ліжком, затиснувши камінь у лівому кулаці, а будиночок – у правому. Гвіздки в балках скриплять і зітхають. Шматки тиньку, цегли й скла сипляться на підлогу, на модель міста на столі, на матрац у неї над головою.

– Рара, Рара, Рара, Рара, – повторює Марі-Лор, але її голос наче відділився від тіла, а слова звучать далеким сумним віршем. Їй здається, що весь цей час земля під Сен-Мало трималася купи корінням здорового дерева, яке росте в центрі міста, на площі, де вона ніколи не бувала, і тепер це величезне дерево виринає Божа рука, викорчовуючи його разом із шматками граніту й каміння, висмикує товсті закрутки кореня – кореня, що схожий на крону, перевернуту догори дригом і встромлену в ґрунт – хіба не так його описав би доктор Жефар? Кришаться міські стіни, зникають вулиці, багатоквартирні будинки падають, мов іграшки.

Повільно, з полегшенням світ влягається. Ззовні чується легке побрязкування – напевно, це падають шматки скла. Звук водночас гарний і дивний, наче це з неба сиплються самоцвіти.

Хай де її двоюрідний дід, чи зміг він вижити?

Чи хтось зміг?

А вона змогла?

Будинок скрипить, плаче, стогне. А тоді чується звук, схожий на шелест вітру у високій траві, тільки голодніший. Від нього дрижать фіранки і її ніжні слухові перетинки.

Вона відчуває запах диму й розуміє – пожежа. З вікна її спальні вилетіло скло, й тепер вона чує, як щось горить за віконницями. Щось величезне. Весь район. Усе місто.

Стіна, підлога, дно її ліжка ще холодні. Будинок ще не охопило полум'я. Та чи надовго?

«Заспокойся, – думає вона. – Зосередься: глибоко вдихай, глибоко видихай. Глибоко вдихай знову». Вона не вилазить із-під ліжка. Вона каже:

– Ce n'est pas la realite.[22 – Це не по-справжньому (фр.).]

«Бджолиний готель»

Що він може згадати? Бачив, як інженер Бернд зачинив двері в підвал і сів на сходи. Бачив велетня Франка Фолькгаймера на золотавому кріслі, що колупав щось на штанах. А тоді згасла лампочка під стелею, Фолькгаймер увімкнув свій ліхтар, і їх накрив рев – звук такий голосний, що й сам міг слугувати за зброю, він поглинав усе, струшуючи саму земну кору, й на якусь мить Вернер бачив лише Фолькгаймерів ліхтар, який відлетів убік, мов наляканий жук.

Їх смикнуло. На мить, на годину, на день – хтосьна, як надовго? – Вернер опинився в Цольферайні, над ямою, яку шахтар викопав скраю поля для двох мулів. Стояла зима, Вернерові було щонайбільше п'ять. Шкіра на мулах була майже прозора, й крізь неї виднілися кості, і на їхні розплющені очі налипло бруду, і він був такий голодний, що думав, чи не залишилося на мулах м'яса, яке можна було б з'їсти.

Він чув, як край лопати загрибає гравій.

Він чув голосний вдих сестри.

А тоді, наче якась еластична стрічка натягнулася до краю, щось смикнуло його назад у підвал під «Бджолиним готелем».

Підлога перестала труситися, але звук не стих. Він притискає долоню до правого вуха. Гул залишається, схожий на дзижчання тисячі бджіл, десь дуже близько.

– Це мені чується? – питає він, але не чує своїх слів.

Ліва сторона його лица мокра. Навушників, які він мав на собі, немає. Де верстак, де радіо, що це таке важке тисне на нього згори?

Зі своїх плечей, грудей і волосся він струшує гарячі шматки каміння й дерева. Знайти ліхтар, перевірити, як там інші, перевірити, що з радіо. Перевірити, що з виходом. З'ясувати, що сталося з його слухом. Це раціональні кроки. Він намагається сісти, але стеля стала нижча, і він ударяється головою.

Спекотно й стає дедалі спекотніше. Він думає: «Нас замкнули в коробку, а коробку вкинули в жерло вулкана».

Минають секунди. А може, й хвилини. Вернер і далі стоїть на колінах. Знайти ліхтар. Потім товаришів. Потім вихід. Потім розібратися зі слухом. Напевно, солдати Люфтваффе згори вже пробираються крізь уламки ім на допомогу. Але він не може знайти свого ліхтаря. Він навіть не може підвестися.

У цілковитій темряві перед його очима миготить тисяча рухливих червоних і синіх плям. Язики полум'я? Видіння? Вони спалахують над підлогою, а тоді піднімаються до стелі, світячись дивно, спокійно.

– Ми мертві? – кричить він у темряву. – Ми загинули?

Підвал

Щойно затихло ревіння бомбардувальників, як над будинком просвистує артилерійський набій і з глухим гуркотом вибухає неподалік. На дах щось сиплеться – його уламки? жарини? – і Марі-Лор каже вголос:

– Ти надто високо. – Вона примушує себе вилізти з-під ліжка. Годі висиджуватися. Вона повертає камінь у будиночок, ставить на місце планки, які слугують йому за дах, вкручує димаря й опускає крихітну модель у кишеню сукні.

Де її черевики? Вона повзає по підлозі, але намагає лише шматки дерева і, напевно, скалки віконного скла. Вона знаходить ціпок і в самих панчохах виходить у коридор. Тут запах диму сильніший. Підлога досі холодна, і стіни теж. Вона облегується в туалеті на шостому поверсі й стримується, щоб не смикнути ручку бачка, знаючи, що він більше не наповниться. Вона завмирає, перевіряючи, чи повітря не стало гаряче, перш ніж іти далі.

Шість кроків до сходів. Над її головою пролітає другий набій, і Марі-Лор скрикує. Коли він вибухає десь за річкою, підвіски на люстрі колишуться й дзвенять.

Дощ із цегли, дощ із гальки, повільніший дощ із сажі. Донизу – вісім гвинтових сходинок; друга й п'ята скриплять. Обернутися навколо баляси, ще вісім сходинок. Четвертий поверх. Третій. Тут вона перевіряє натяжний дріт, який її двоюрідний дідусь встановив під телефонним столиком на сходовому майданчику. Дзвоник висить, дріт натягнутий і проходить крізь діру, просвердлену в стіні. Ніхто не заходив і не виходив.

Вісім кроків по коридору до ванної кімнати на третьому поверсі. Ванна повна води. У ній щось плаває – напевно, шматки тиньку, і на підлозі під колінами пісок, але вона припадає губами до води й п'є. Скільки може.

Назад до сходів і вниз на другий поверх. А тоді на перший – на балясині вирізьблені виноградні грона. Вішак перекинутий. Підлога в коридорі всіяна шматками чогось гострого – мабуть, посуду з буфету в ідальні, – тож вона ступає якомога обережніше.

На першому поверсі, напевно, вибило й кілька шибок: вона відчуває сильніший запах диму. Вовняне пальто її двоюрідного дідуся висить на гачку у фойе, вона його вбирає. І тут теж немає її черевиків – куди ж вона їх поділа? На кухні – хаос зі скинутих полиць і каструль. У неї на шляху кулінарна книжка лежить перекинута, мов підстрелена пташка. У коморі вона знаходить півхлібини, що залишилося від учора.

Тут, посеред кухні, – люк у погріб із металевим кільцем. Вона відсовує обідній столик і відчиняє його.

Із потреба тхне мишами, вологою і молюсками, викинутими на берег, так, наче десятки років тому його затопив приплив і в ньому довго стояла вода. Марі-Лор вагається над відчиненим люком, вдихаючи запах диму, що долинає зовні, і майже повну його протилежність – холодний сморід, який піднімається з дна. Дим: її двоюрідний дідусь каже, що дим – повільний танець частинок, мільярдів летких молекул вуглецю. Шматочків будинків, кафе, дерев. Людей.

Зі сходу в бік міста зі свистом летить третій набій. Знову Марі-Лор намагає модель будиночка в кишені сукні. А тоді бере хліб і ціпок, спускається драбиною, що веде вниз, і зачиняє за собою люк.

У пастці

Показується світло. Вернер усім серцем сподівається, що воно справжнє, не витворене його уявою. Жовтий промінь пронизує пил, бродить через завали, освітлює впалий шматок стіни, покручену полицю. Він ковзає двома металевими шафами, зім'ятими й покорченими так, наче це чиясь гігантська рука розірвала їх навпіл. Освітлює розсіпані інструменти, розбиті вішаки й із десятків уцілілих банок, повних гвіздків і шурупів.

Фолькгаймер. Він знайшов ліхтар і тепер проводить його променем по купі спресованих уламків у дальньому кутку – по камінню, цементу, трісках. Тільки за мить Вернер розуміє, що це – сходи.

Те, що від них лишилося.

Обвалився цілий кут підвалу. Промінь затримується там на хвилю, наче даючи Вернерові можливість усвідомити їхнє становище, а тоді відхиляється праворуч і перескакує на щось поблизу, й у відбитому світлі, крізь клуби пилу Вернер розрізняє величезний силует Фолькгаймера, який пригинається й зашпортується, рухаючись серед висячої арматури й труб. Нарешті промінь зупиняється. Затиснувши ліхтарик зубами, серед цих рваних тіней, що сягають стелі, Фолькгаймер піднімає уламки цегли, вапна й штукатурки, шматок за шматком, подрані дошки й кусні ліпнини – під цим усім, бачить Вернер, вимальовується тіло, поховане під цією вагою.

Там інженер. Бернд.

Берндове обличчя біле від пилу, але на місці очей – два провалля, а рот – червона діра. Хоч Бернд і кричить, Вернер його не чує крізь гул, що стоїть у нього у вухах. Фолькгаймер піднімає інженера – старий на руках у фельдфебеля скидається на дитину – і, тримаючи ліхтар зубами, переносить його через руїни, знову пригинаючись, щоб не забитися головою об висячу стелю, й опускає його на золотаве крісло, яке досі стоїть у кутку, тільки тепер вкрите білим пилом.

Фолькгаймер береться великою долонею за Берндове підборіддя й лагідно закриває йому рота. Вернер, що лежить за метр від них, не чує ніякої зміни.

Споруда навколо них знову починає тремтіти, і звідусіль сиплеться гарячий пил.

Тепер промінь Фолькгаймерового ліхтаря кружляє по тому, що залишилося від даху. Тріснули три величезні дерев'яні балки, але жодна з них не зламалася. Між ними тиньк, укритий павутиною тріщин, у двох місцях стирчать розірвані труби. Промінь ковзає позаду Вернера й освітлює перекинутий верстак, розтроснений корпус радіоприймача. Нарешті він знаходить і Вернера. Той підіймає долоню, затуляючи очі.

Фолькгаймер підходить; його велике стривожене обличчя опиняється зовсім поруч. Широкі, знайомі, глибоко посаджені очі під каскою. Високі вилиці й довгий ніс із роздвоєним округленим кінчиком, як у стегнової кістки. Широчезне підборіддя. Повільно й обережно, Фолькгаймер торкається Вернерової щоки. Відводить руку – кінчики його пальців червоні.

– Треба звідси вибратися. Знайти інший вихід назовні, – каже Вернер.

– Вихід? – питають Фолькгаймерові губи. – Звідси немає іншого виходу.

Розділ 3

Червень 1940 року

Ch?teau

Через два дні після втечі з Парижа Марі-Лор і її батько приходять до міста Евре. Ресторани або позабивані, або переповнені людьми. На сходах собору сидять двоє жінок у вечірніх сукнях, притулившись одна до одної. Між ринкових наметів якийсь чоловік лежить долілиць непритомний, якщо не гірше.

Пошта не працює. Телеграфні дроти обірвані. Найсвіжіша газета датована позавчорашнім днем. Черга по талони на бензин зміїться від дверей префектури аж за ріг.

У перших двох готелях вільних кімнат немає. У третьому їм не відчиняють. Час від часу замкар ловить себе на тому, що зиркає через плече.

– Рара, – збентежено бурмоче Марі-Лор. – У мене болять ноги.

Він закурює сигарету: залишається три.

– Уже недалеко, Марі.

На західному краю Евре дорога безлюдніє й починається передмістя. Замкар знову й знову перевіряє адресу, яку йому дав директор: мосьє Франсуа Жано, будинок дев'ять по рю Сен-Ніколя. Однак коли вони підходять до будинку мосьє Жано, той виявляється охопленим пожежею. У безвітряних сутінках крізь дерева підіймаються в небо лиховісні клуби диму. Чиєсь авто врізалось в кут сторожки й зірвало ворота із завіс. Будинок – чи те, що від нього лишилося, – величний: двадцять французьких вікон на фасаді, великі свіжопофарбовані віконниці, доглянутий живопліт біля входу. Un ch?teau.[23 – Замок (фр.).]

– Рара, пахне димом.

Він підводить Марі-Лор до будинку гравійною доріжкою. Його наплічник – чи це, напевно, камінь, захований глибоко всередині – наче важчає з кожним кроком. Не видно ні блиску калюж серед гравію, ні натовпу пожежників біля входу. Дві однакові вази лежать перекинуті. Вхідні сходи всипані уламками люстри.

– Що це горить, Рара?

Із димних сутінків до них виходить хлопець, не старший за Марі-Лор, вимашений попелом, штовхаючи поперед себе по гравію обідній возик на коліщатах. Срібні щипці й ложки, що висять на возику, дзвенять і брязкають, а коліщата гримлять і грузнуть. Із кожного із чотирьох кутів возика всміхаються блискучі херувими.

– Це будинок Франсуа Жано? – питає замкар.

Хлопець, не зважаючи на нього, проходить повз.

– Ти не знаєш, що сталося з...

Дзенькання возика віддаляється.

Марі-Лор смикає його за поли пальта.

– Рара, ну скажи, будь ласка.

Він ще ніколи не бачив її такою блідою, як тоді, у тому пальті, на тлі чорних дерев. Чи не забагато він від неї вимагає?

– Будинок горить, Марі. Люди його грабують.

– Який будинок?

– Той, до якого ми так довго йшли.

Поверх її голови він бачить, як, тліючи, залишок одвірку розгорається й блякне, задутий вітром. Крізь діру в даху видно все темніше небо.

Із диму виринають ще два хлопці, несучи картину в позолоченій рамі, вдвічі вищій за них, – портрет якогось давно померлого прапрадіда, що сердито дивиться в ніч. Замкар простягає вперед руки, намагаючись їх затримати.

– Це вас бомбили?

– Там усередині ще багато різного, – кидає один.

Полотно на картині рябить.

– Ви знаєте, де тепер мосьє Жано?

– Та втік учора. Разом із іншими. У Лондон, – пояснює другий.

– Нічого йому не розказуй, – втручається перший.

Хлопці підтюпцем спускаються під'ізною алеєю, і їх проковтує темрява.

– У Лондон? – шепоче Марі-Лор. – Директорів друг у Лондоні?

Біля її ніг пролітають аркуші обгорілого паперу. В деревах перешіптуються тіні. На алеї валяється тріснута диня, схожа на відрубану голову. Замкареві більше несила на це дивитися. Увесь день, долаючи кілометр за кілометром, він тишив себе думкою, що їх зустрінуть і пригостять. Маленькі картоплини, гарячі всередині, на які вони з Марі-Лор кластимуть масло. Пір'я цибулі, гриби, круто зварені яйця й бешамель. Кава й сигарети. Він вручив би каменя мосьє Жано, і той витягнув би з нагрудної кишені мідний лорнет, підніс би його до своїх спокійних очей і сказав би йому, справжній камінь чи ні. А тоді Жано закопав би діамант у садку чи заховав за секретною панеллю десь у стіні, і на цьому все закінчилося б. Його обов'язок був би виконаний. Je ne m'en occupe plus.[24 – Я більше цим не займаюся (фр.).] Їм дали б окрему кімнату, вони б скупалися; може, хтось виправ би їхній одяг. Мосьє Жано, напевно, розказував би жартівливі історії про свого друга-директора музею, а зранку співали б пташки й у свіжій газеті було б оголошення про кінець окупації й досягнення розумного компромісу. Він повернувся б до своїх ключів, проводив би вечори, встановлюючи крихітні розсувні віконечка в маленькі дерев'яні будиночки. Bonjour, bonjour. Усе було б як раніше.

Однак усе зовсім не так, як раніше. Дерева димлять, будинок тліє, сонце майже сіло. Замкар стоїть на гравійній алеї і стривожено думає: «А що, як хтось по нас прийде? А що, як хтось знає, що в мене в наплічнику?»

Він бігцем веде Марі-Лор назад на дорогу.

- Рара, мої ноги.

Він перевішує наплічника наперед, закидає її руки собі на плечі й несе її на спині. Вони проминають рознесену сторожку і розбите авто й звертають не на схід, до центру Евре, а на захід. Повз них на велосипедах проїжджають люди. На їхніх змучених обличчях мелькає коли підозра, коли страх, а коли - і те, й те. Напевно, і в нього теж злякані очі.

- Не так швидко, - благає Марі-Лор.

Вони відпочивають у бур'янах за двадцять кроків від дороги. Сутінки тільки опускаються, на деревах ухкають сови, над придорожньою канавою кажани ловлять комах. «Діамант, - нагадує собі замкар, - це лише шматок вуглецю, що пролежав у надрах землі мільярди й мільярди років і піднявся на поверхню жерлом вулкана. Хтось його огранив, хтось його відшліфував. Він здатен таїти прокляття не більше за якийсь листок, дзеркало чи істоту. В цьому світі буває лише випадковість, випадковість і закони фізики».

Хай там як, а в наплічнику всього лише шматок скла. Обманка для відволікання уваги.

У нього за спиною, у небі над Евре, стіна хмар освітлюється раз, потім удруге. Блискавка? Попереду видніється луг нескошеного сіна і м'які обриси темних фермерських будівель - будинку й сараю. Людей не видно.

- Марі, я бачу готель.

- Ти ж казав, що вони всі зайняті.

- Цей на вигляд привітний. Ходімо. Він недалеко.

Він знову несе її на спині. Ще майже кілометр. Коли вони наближаються, у вікнах не з'являється світло. Сарай - за сто метрів позаду будинку. Замкар намагається розчути ще щось, крім гулу крові у вухах. Ні гавкоту собак, ні полум'я смолоскипів. Напевно, ці люди теж утекли. Він садить Марі-Лор біля вхідних дверей стайні, м'яко стукає, чекає і стукає знову.

Навісний замок - новісінький «Бурже» з однією заціпкою; з його-то інструментами відімкнути такий - за іграшку. Всередині овес, відра, сонно кружляють гедзі, але коней немає. Він відчиняє стійло, садить Марі-Лор у кутку й роззуває її.

- Voil?, [25 - Ось так (фр.).] - каже він. - Один із гостей щойно завів у вестибюль своїх коней, тож якийсь час тут може смердіти. Але швейцар уже його вигнав. Он він пішов. Бувай, конику! Йди спи до стайні, будь ласка!

Вираз її обличчя відсторонений. Байдужий.

За домом городик. У сутінках йому вдається роздивитися троянди, цибулю, листя салату. Полуницю, переважно ще нестиглу. Незрілу білу моркву, обліплена землею. Нічого не ворухиться, фермер із гвинтівкою не з'являється у вікні. Замкар приносить повну пелену овочів, наповнює бляшане відро водою з крана, зачиняє двері в стайню і в темряві годую

доньку. А тоді він кладе їй під голову своє пальто й витирає їй лице своєю сорочкою.

Залишається дві сигарети. Вдих. Видих.

«Подумай логічно. На кожен наслідок знайдеться причина, на кожну проблему – спосіб її розв'язання. До кожного замка є ключ. Можна повернутися в Париж, можна лишитися тут, а можна піти далі».

Знадвору долинає м'яке ухання сов. Віддалений гуркіт грому чи артилерії, а може, й обох.

– Цей готель дуже дешевий, та chérie. Його власник за стійкою сказав, що кімната коштує сорок франків за ніч, якщо ми самі подбаємо про постіль. – Він прислухається, як вона дихає. – Тож я відповів: «Звісно, ми так і зробимо». А він: «Гаразд, я принесу вам дошки й гвіздки».

Марі-Лор усе одно не всміхається.

– Тепер ми підемо шукати дідуса Етьєна?

– Так, Марі.

– Того, який на сімдесят шість відсотків божевільний?

– Він був із твоїм дідом – його братом, – коли той загинув. На війні. Йому трохи бракує олії в голові – так раніше любили казати. Після цього він став бачити щось дивне.

– Що саме?

Тепер скрипливий гуркіт грому звучить ближче. Стайня злегка тремтить.

– Щось, чого насправді не було.

Між балками павуки тчуть свої павутини. Нічні метелики б'ються крильцями об віконне скло. Починається дощ.

Вступний іспит

Вступні іспити до націонал-політичних навчальних закладів проводять в Ессені, що за тридцять кілометрів на південь від Цольферайна, у душному танцювальному залі, де працюють три величезні обігрівачі. Один з них брязкає і випускає пар цілісінький день, попри численні спроби його вимкнути. Під стелею висять прапори військового міністерства, кожен завбільшки з танк.

Відібраних сотня, лише хлопці. Представник школи в чорному однострої вишиковує їх у шеренгу по чотири. Медалі в нього на грудях дзенькають у такт кроків.

- Ви, - оголошує він, - намагаєтеся вступити до найелітнішої школи у світі. Іспити триватимуть вісім днів. Ми візьмемо тільки найчистіших, тільки найсильніших.

Другий представник школи роздає уніформи: білі сорочки, білі шорти, білі шкарпетки. Хлопці перевдягаються просто на місці.

Вернер нараховує двадцять шість своїх однолітків. Усі, крім двох, вищі за нього. Усі, крім трьох, світловолосі. Жоден не носить окулярів.

Увесь перший ранок у нових уніформах хлопці проводять, заповнюючи анкети на планшетах. У залі чути лише шкрябання олівців, кроки екзаменаторів і брязкіт величезного обігрівача.

Де народився твій дід? Якого кольору очі у твого батька? Твоя мати коли-небудь працювала на відомчій посаді? Зі ста десяти питань про його походження Вернер може точно відповісти лише на шістнадцять. Щодо інших - лише здогадується.

Звідки твоя мати?

Усі питання лише в теперішньому часі. Він пише: з Німеччини.

Звідки твій батько? - З Німеччини.

Якою мовою розмовляє твоя мати? - Німецькою.

Він згадує фрау Елену того дня рано-вранці, що, стоячи в самій нічній сорочці біля лампи в коридорі, клопоталася над його валізою, доки решта дітей спали. Вона здавалася розгубленою, приголомшеною, наче не могла усвідомити, як швидко все навколо неї змінюється. Вона сказала, що пишається ним. Сказала, що Вернер має докласти всіх зусиль.

- Ти хлопець розумний. Тобі все вдасться.

Вона все поправляла й поправляла його комірці.

- Я ж іду лише на тиждень, - відповів він, і її очі повільно налилися слізьми, наче великий їх потік потроху наповнював її зсередини.

По обіді абітурієнти займаються бігом. Проповзають під перешкодами, віджимаються від землі, видряпуються вгору по канатах, що звисають зі стелі, і спускаються по чергово - сотня дітей у білих уніформах проходять перед очима екзаменаторів, як худоба. У човниковому бігові Вернер приходить дев'ятий. У лазінні по канату він передостанній. Йому ніколи не стати таким, як їм треба.

Увечері хлопці висипають у вестибюль, деяких забирають на авто горді батьки, інші цілеспрямовано виходять на вулицю по двоє, по троє: здається, усі знають, куди йти. Вернер сам повертається до свого спартанського гуртожитку за шість кварталів від школи, де винаймає ліжко за дві марки за ніч, і лежить, слухаючи інших подорожніх, вуркотіння голубів, дзвони і гул автомобілів. Це він уперше в житті ночує не в Цольферайні і не може не

думати про Юту, яка не розмовляла з ним відтоді, як виявила, що він розбив їхнє радіо. Яка дивилася на нього з таким докором, що йому доводилося відводити погляд. Її очі казали: ти зрадив мене, але хіба ж він її не захищав?

Наступного ранку – перевірка расової чистоти. Від Вернера треба небагато, крім як здійняти руки чи не моргати, доки інспектор світить йому в очі ліхтариком. Він пітніє й совається. У нього бухкає серце. Лаборант у білому халаті, подих якого відгонить цибулею, виміряє відстань між Вернеровими скронями, обхват його голови, товщину й форму його губ. За допомогою циркуля обміряють його ступні, довжину пальців, відстань між очима й пупом. Міряють його пеніс. Кут нахилу його носа визначають дерев'яним транспортером.

Другий лаборант визначає колір Вернерових очей за допомогою хроматичної шкали, на якій представлено десь із шістдесят відтінків блакитного. У Вернера очі кольору під назвою himmelblau – небесно-блакитні. Щоб оцінити колір його волосся, чоловік відрізає пасмо й порівнює із тридцятьма іншими пасмами, прикріпленими до дощечки, – від темнішого до світлішого.

– Schnee, – бубонить чоловік і робить запис. Сніг. Вернерове волосся світліше за найсвітліший колір на дощечці.

Вони перевіряють його зір, беруть у нього кров, знімають відбитки пальців. Під полудень йому здається, що в ньому вже виміряне все.

Далі – усні іспити. Скільки в нашій країні націонал-політичних навчальних закладів? Двадцять. Хто наші найвидатніші олімпійці? Він не знає. Коли іменини в нашого фюрера? Двадцятого квітня. Хто наш найвидатніший письменник, що таке Версальський договір, який німецький літак найшвидший?

На третій день знову біг, знову лазіння, знову стрибки. Засікають усе. Лаборанти, представники школи й екзаменатори – усі в уніформах трохи різних відтінків – шкрябають у блокнотах із розлініяним папером й один за одним кладуть аркуші в шкіряні теки із золотою блискавкою на обкладинці.

Хлопці висувають здогади, нетерпляче перешіптуючись.

– Я чув, що в школах є яхти, соколи для полювання і тир.

– Я чув, що вони беруть лише сімох із кожної вікової групи.

– А я чув, що лише чотирьох.

Вони говорять про школу з надією й бравадою: кожен усім серцем хоче, щоб його взяли. Вернер каже собі: «І я теж. І я теж».

Однак, попри його амбіції, часом йому паморочиться в голові; він згадує Юту зі шматками розбитого радіо в руках і відчуває, як у його душу прокрадається сумнів.

Абітурієнти видираються на перешкоди; раз за разом бігають спринт. На п'ятий день трое кидають боротьбу. На шостий здаються ще четверо. Щогодини в танцювальній залі, здається, стає гарячіше й гарячіше, тож на восьмий

день і повітря, і стіни, і підлога просочуються гарячим, сильним хлопчачим духом. Щоб пройти останнє випробування, кожен із чотирнадцятирічних хлопців має залізти вгору по драбині, абияк прибитій до стіни. Нагорі, за вісім метрів від землі, дістаючи головою до балок, вони мають ступити на крихтну платформу, заплющити очі й стрибнути на прапор, який унизу тримають дванадцять абітурієнтів.

Найпершому лізти опасистому сільському хлопцеві з Герне. Він досить швидко залізає по драбині, але, щойно ступає на платформу й дивиться на всіх згори вниз, полотніе, а його коліна починають зрадливо дрижати.

– Боягуз, – чується віддалік.

Хлопець поряд із Вернером шепоче:

– Боїться висоти.

Екзаменатор байдуже спостерігає. Хлопець на платформі заглядає за край, наче дивиться в прірву, і заплющується. Його хитає туди-сюди. Тягнуться нескінченні секунди. Екзаменатор вглядається в секундомір. Вернер стискає свій край прапора.

Незабаром на хлопця вже майже ніхто не дивиться, навіть абітурієнти з інших вікових груп. Він ще двічі похитується, перш ніж стає ясно, що ось-ось знепритомніє. І навіть тоді ніхто й пальцем не ворухить, щоб йому допомогти.

Коли він летить перевертом, то відхиляється вбік. Унизу хлопці встигають вчасно повернути прапор, але через свою вагу він вириває полотно в них із рук і падає на підлогу, підігнувши під себе руки, з таким звуком, наче хтось переламав через коліно в'язку трісок.

Хлопець підводиться. Один погляд на його неприродно вигнуті зап'ястки викликає нудоту. Якусь мить він із цікавістю на них дивиться, наче шукаючи у своїй пам'яті підказку, як він тут опинився.

А тоді починає кричати. Вернер відводить погляд. Чотирьом хлопцям наказують винести травмованого геть.

Один за одним решта чотирнадцятиліток залізають по драбині нагору, тремтять і стрибають. Один робить це схлипуючи. Інший, приземлившись, розтягує шиколотку. Ще один, перш ніж стрибнути, збирається на силі щонайменше дві хвилини. П'ятнадцятий хлопець озирає танцювальну залу так, наче вглядається в бурхливе, холодне море, а тоді спускається назад драбиною.

Вернер спостерігає зі свого місця, тримаючи прапор. «Коли настане його черга, – каже він собі, – йому не можна буде вагатися». Заплющивши очі, він бачить індустріальну мапу Цольферайна, вогнедишні заводи, шахтарів, що висипають із ліфтової шахти, мов мурахи, вхід до дев'ятої шахти, з якої не повернувся їхній батько. Юту у вікні загальної кімнати, за завісою дощу, що дивиться, як він іде за ефрейтором додому до гера Зідлера. Згадує смак збитих вершків і цукрової пудри, гладенькі литки Зідлерової дружини.

Їм потрібні виняткові хлопці.

Ми візьмемо тільки найчистіших, тільки найсильніших.

Єдине місце, куди піде твій брат, дівчинко, – це в шахту.

Вернер лізе по драбині. Дерево на шаблінках погано обстружене, тож він на кожній заганяє собі в долоні скалки. Згори червоний прапор із білим колом і чорним хрестом здається неочікувано маленьким. На нього дивляться бліді обличчя. Тут, нагорі, навіть спекотніше, душно, і від запаху поту в нього паморочиться в голові.

Без вагань Вернер стає на край платформи, заплющується й стрибає. Він падає на прапор точно в центрі, й хлопці, що його тримають, охають в один голос.

Він скочується й підводиться, цілісінький. Екзаменатор клацає секундоміром, щось шкрябає в блокноті й підводить погляд. Вони з Вернером ззираються на півсекунди. Може, менше. А тоді чоловік повертається до своїх нотаток.

– Гайль Гітлер! – викрикує Вернер.

Наступний хлопець починає лізти по драбині.

Бретань

Зранку їх підбирає старезний меблевий фургон. Батько допомагає Марі-Лор залізти всередину, де під навоскованим брезентовим тентом примостилося ще з десятеро людей. Двигун реве й ляскає; фургон рідко переганяє пішохода.

Жінка з нормандським акцентом проказує молитву; хтось ділиться з усіма р?te;[26 – Паштет (фр.).] усе пахне дощем. Над ними не пролітають юнкери й не обстрілюють їх із кулеметів. Серед пасажирів фургона ніхто і в очі не бачив німця. Півранку Марі-Лор намагається переконати себе в тому, що попередній день був складним випробуванням, вигаданим її батьком, що фургон їде не від Парижа, а в Париж, що ввечері вони повернуться додому. Модель стоятиме на верстаку в кутку, цукорниця – на своєму місці посеред кухонного столу, з прихиленою ложечкою. За прочиненими вікнами продавець сиру на рю де Патріарш замкне двері своєї ароматної крамниці, як робить щовечора, відколи вона себе пам'ятає, і листя на каштані шумітиме й шепотітиме, і її батько запарить каву, набере для неї гарячу ванну і скаже: «Ти добре впоралася, Марі-Лор. Я пишаюся тобою».

Фургон зіскакує з шосе на путівець, а тоді – на ґрунтову дорогу. Його боки шкрябає висока трава. Далеко за північ на заході від Канкаля, у них закінчується бензин.

– Уже близько, – обіцяє їй батько.

Марі-Лор волочить ноги в напівсні. Дорога здається не набагато ширшою за стежку. Повітря пахне сирим зерном і свіжопідрізаним живоплотом; у паузах між звуками їхніх кроків вона чує глибокий, мало не дозвуковий рев. Вона смикає батька, щоб той зупинився.

– Там війська.

– Це океан.

Вона схиляє голову набік.

– Це океан, Марі. Чесне слово.

Він несе її на спині. Пронизливо кричать чайки. Чути запах мокрого каміння, пташиного посліду, солі, однак вона й не знала, що сіль пахне. Море промовляє якоюсь своєю мовою, що відбивається від каменів, повітря й неба. Як там казав капітан Немо? Море не підвладне тиранам.

– Ми зараз заходимо в Сен-Мало, – каже її батько, – у ту його частину, яку називають містом усередині фортеці.

Він описує все, що бачить: опускні ґратки, захисні стіни, їх називають фортечними, гранітні будинки, шпиль над дахами. Луна їхніх кроків відбивається від високих будинків і повертається до них; він на силу йде, несучи її на спині, й вона вже досить доросла і розуміє, що все, змальоване ним як вигадливе й привітне, може насправді виявитися жакливим і дивним.

У них над головами здавлено кричать пташки. Її батько звертає то ліворуч, то праворуч. Марі-Лор здається, що ці останні два дні вони з батьком прямували до центру якогось заплутаного лабіринту і тепер вони крадуться повз сторожу до останньої, центральної кімнати. У якій може дрімати страшний звір.

– Рю Воборель, – вимовляє її батько, важко дихаючи. – Тут, здається. Чи тут?

Він обертається, йде по своїх слідах, виходить вулицею нагору, а тоді обертається знову.

– Може, у когось спитати?

– Ніде й вогника не горить, Марі. Усі або сплять, або прикидаються, що сплять.

Нарешті вони доходять до воріт, він садить її на бордюр і натискає на кнопку. Чути, як усередині дзеленчить дзвоник. Тиша. Він тисне знову. Знову тиша. Він тисне втретє.

– Це точно будинок твого дядька?

– Точно.

– Він нас не знає, – зауважує вона.

- Він спить. Чого б він нас чекав?

Вони сидять, притулившись спинами до холодних залізних воріт. Просто за ними - важкі дерев'яні двері. Вона кладе голову батькові на плече; він її роззуває. Здається, що світ злегка хитається туди-сюди, наче місто кудись потроху відпливає. Немов там, на суші, усе, що залишається решті французів, - це кусати нігті, тікати, спотикатися й плакати; прокидаючись, бачити заляклий, сірий ранок і не вірити своїм очам. Кому тепер належать дороги? А поля? А дерева?

Її батько виймає з кишені останню сигарету й запалює її.

Десь із глибини будинку, що в них за спинами, чуються кроки.

Мадам Манек

Щойно її батько називає своє ім'я, з іншого боку дверей чується зітхання. Скрипить ґратка, двері за нею відчиняються.

- Матір Божа! - вигукує жіночий голос. - Ви були таким маленьким...

- Це моя донька, мадам. Марі-Лор, познайомся з мадам Манек.

Марі-Лор намагається зробити реверанс. Її беруть за щоки дві сильні долоні: долоні геолога чи садівника.

- Боже мій, гора з горою не сходиться, а людина з людиною зійдеться. Любонько, які в тебе подрані панчохи! А п'яти! Це ж ти, напевно, голодна як вовк.

Вони заходять у вузький коридор. Марі-Лор чує, як клацають ворота, а тоді жінка замикає за ними двері. Два засуви, ланцюжок. Їх приводять у кімнату, де пахне травами й сирим тістом, - на кухню. Батько розстібає її пальто, допомагає їй сісти.

- Ми щиро вам вдячні, я розумію, що вже дуже пізно, - каже він.

Літня жінка - мадам Манек - спритна й жвава, і, вочевидь, уже залишила позаду своє здивування. Вона відмахується від слів подяки і підсовує стілець Марі-Лор ближче до столу. Чиркає сірник, вода ллється в чайник, відчиняються й зачиняються дверцята холодильника. Гуде газ, і, нагріваючись, стукає метал. За мить Марі-Лор відчуває на лиці дотик теплого рушника. Перед нею - кухоль холодної, чистої води. Вона радіє кожному ковтку.

- Ох, місто набите до краю, - повідомляє мадам Манек, доки клопочеться на кухні, розтягуючи слова, мов казковий персонаж. Здається, вона невисока і взута у великі, важкі черевики. Голос у неї низький, трохи хрипливий, як у моряка або курця. - Дехто може собі дозволити жити в готелі чи орендувати

житло, але багато людей ночують на складах, на соломі, майже не мають іжі. Я узяла б когось сюди, але твій дядько, ти ж знаєш, може засмутитися. Немає ні бензину, ні гасу. Британські кораблі давно відплили. Нічого не лишили, спалили все. Спочатку я ніяк не могла в це повірити, але Етьєн, це його радіо просто не вимикається...

Розбивається яєчна шкарлупа. На гарячій сковорідці сичить масло. Її батько коротко розповідає про їхню втечу: вокзали, страшенні натовпи, оминає їхню зупинку в Евре, але скоро Марі-Лор відволікається на запахи, що буяють навколо неї: яєчні, шпинату, розплавленого сиру.

Перед нею з'являється омлет. Вона нахиляє обличчя над парок.

– Можна мені виделку, будь ласка?

Мадам Манек сміється, і її сміх зігриває серце Марі-Лор. За мить виделка вже в неї в долоні.

Омлет пишний, мов хмарка. Смачний, мов рідке золото.

Мадам Манек зауважує:

– Здається, їй смакує, – і знову сміється.

Невдовзі з'являється тарілка з другим омлетом, який з апетитом з'їдає її батько.

– Хочеш персиків, люба? – тихо питає мадам Манек, і Марі-Лор чує, як відкривається банка й у миску ллється сік. За кілька секунд вона їсть вологі скибочки, що на смак, мов світло.

– Марі, – зупиняє її батько, – де твої манери?

– Але ж вони...

– Їж-їж, дитино, у нас їх багато. Я їх консервую щороку.

Коли Марі-Лор з'їдає дві банки персиків, мадам Манек витирає її ноги ганчіркою, знімає з неї пальто, складає тарілки в мийку й питає:

– Сигарету?

На що її батько відповідає вдячним стогоном. Чиркає сірник, дорослі затагуються димом.

Відчиняються двері або вікно, й Марі-Лор чує заворожливий голос моря.

– А як Етьєн? – цікавиться її батько.

– То замикається у своїй кімнаті й не виходить, то їсть, мов той альбатрос.

– Він і досі не...

- Та вже двадцять років як.

Мабуть, дорослі спілкуються ще й жестами. Напевно, Марі-Лор варто більше цікавитися її двокри́дним дідом, який бачить те, чого нема, і долею всіх і всього, що вона коли-небудь знала. Однак її шлунок повний, у її жилах теплим золотом тече кров, а там, у розчахнутому вікні, за стінами, розбиваються океанські хвилі, і її від них відділяє лише якась кам'яна стіна - краєчок Бретані, найдальше підвіконня Франції. Може, німці й наближаються неблаганно, мов лава, але Марі-Лор провалюється в щось, схоже на сон або ж спогад про нього: їй шість чи сім років, вона недавно осліпла, батько сидить на стільці біля її ліжка, обстругуючи якийсь крихітний шматочок дерева, димлячи сигаре́тою, і на сотні тисяч дахів і димарів Парижа опускається вечір. Стіни навколо неї зникають, і стеля теж, усе місто зникає в тумані, й нарешті сон накриває її, мов тінь.

Тебе призивають

Усім дітям хочеться послухати Вернерові розповіді. Як проходили іспити, що вам доводилося робити, розкажи нам усе. Наймолодші діти смикають його за рукави, найстарші - ставляться з повагою. Цей біловолосий мрійник зумів вибратися із сажі.

- Сказали, що візьмуть лише двох із моєї вікової групи. Ну, може, трьох.

Він відчуває, з якою напруженою увагою його слухає Юта за дальнім кінцем столу. За решту тих грошей, що йому заплатив гер Зідлер, він купив «народний радіоприймач» за тридцять чотири марки вісімдесят: дволампове, малопотужне радіо, навіть дешевше за державні приймачі, які він ремонтував у сусідських будинках. Він ловить тільки довгохвильові загально-німецькі передачі. Більше нічого. Нічого іноземного.

Зраділі, діти пищать, коли він його показує. Юта не виявляє зацікавлення.

Мартін Саксе цікавиться:

- З математики багато питали?

- А сир давали? А торт?

- А вам дозволяли постріляти з гвинтівок?

- Ви каталися в танках? Закладаюся, що каталися.

- Я не міг відповісти на половину запитань, - каже Вернер. - Мене точно не візьмуть.

Однак його беруть. Через п'ять днів після його повернення з Ессена поштар приносить у сиротинець листа для нього. На хрусткому конверті - орел і хрест. Без марки. Наче послання від Бога.

Фрау Елена займається пранням. Менші хлопчики тісняться навколо нового радіо – слухають півгодинну передачу під назвою «Дитячий клуб». Юта й Клодія Фостер повели трьох молодших дівчаток подивитися лялькову виставу на ринку; відтоді, як Вернер повернувся, Юта перекинулася з ним лиш кількома словами.

У листі написано: «Тебе призивають». Вернер має з'явитися до націонал-політичного навчального закладу номер шість у Шульпфорті. Він стоїть у залі сиротинцю, намагаючись це усвідомити. Потріскані стіни, обвисла стеля, дві лавки, на яких змінювалися покоління сиріт, скільки шахти плодили безбатьків. А він знайшов звідси вихід.

Шульпфорта. Крихітна крапочка на мапі біля Наумбурга, у Саксонії. За триста з гаком кілометрів на схід. Лише в найсміливіших мріях він дозволяв собі сподіватися, що колись поїде так далеко. Він зачудовано несе аркуш паперу на вулицю, де фрау Елена виварює простирадла серед клубів пари.

Вона перечитує листа кілька разів.

– У нас немає чим платити.

– Так нам і не треба.

– Далеко?

– П'ять годин потягом. Квиток уже куплений.

– Коли?

– За два тижні.

Фрау Елена: пасма волосся прилипли до щік, під очима – червоні кола, на ніздрях – рожеві обідки. Тоненький хрестик на мокрій шиї. Чи пишається вона ним? Вона тріє очі й неуважливо киває.

– Вони радітимуть.

Вона віддає йому листа й звертає погляд на вулицю з густими рядами мотузок для випраного й відер із вугіллям.

– Хто, фрау?

– Усі. Сусіди. – Вона сміється неочікувано різким сміхом. – Такі люди, як той віце-міністр. Той, що забрав у тебе книжку.

– Але не Юта.

– Ні, не Юта.

Вернер подумки проказує аргументи, які викладе своїй сестрі. «Pflicht. Це означає «обов'язок». Повинність. Кожен німець має виконувати своє призначення. Узувай чоботи і йди на роботу. Ein Volk, ein Reich, ein Führer.[27 – «Один народ, один райх, один фюрер» (нім.). Лозунг Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини.] У нас у всіх свої ролі,

сестричко». Але перш ніж дівчата повертаються, новина про те, що його взяли, шириться кварталом. Один за одним приходять сусіди, захоплено вигукують і кивають. Дружини шахтарів приносять свинячі ніжки й сир; гості передають один одному Вернерів лист; ті, хто вміють читати, читають його вголос тим, хто не вміє, і, повернувшись додому, Юта виявляє в сиротинці веселий натовп. Близнята – Ганна й Сусанна Герліц – бігають навколо дивана, переповнені радістю, шестирічний Рольф Гупфаер співає:

– Підведіться! Підведіться! Славте Батьківщину!

І до нього приєднуються ще кілька дітей. Вернер не бачить, як фрау Елена говорить із Ютою в кутку кімнати, не бачить, як Юта біжить нагору.

Вона не спускається вечеряти після дзвінка. Фрау Елена просить Ганну Герліц проказати молитву й обіцяє Вернерові, що поговорить із Ютою, що він має залишатися тут, унизу, бо всі ці люди прийшли заради нього. Щокілька подихів у нього в голові спалахують слова: «Тебе призивають». Із кожною хвилиною спливає час, що залишається йому в цьому домі. У цьому житті.

Після вечері малий Зігфрід Фішер, якому щонайбільше п'ять, обходить стіл, смикає Вернера за рукав і дає йому фотографію, вирвану з газети. На ній шість бомбардувальників плывуть над кряжем із хмар. Відблиски сонця завмерли на фюзеляжах. Вітер відкидає назад хвости шарфів на шиях у пілотів.

– Ти їм там покажеш, правда?

Його обличчя палає вірою; здається, він підводить ризику під усім тим часом, який Вернер провів у сиротинці, сподіваючись на щось більше.

– Покажу, – відповідає Вернер. Погляд кожної дитини прикутий до нього. – Обов'язково покажу.

Оссуер[28 – Окупувати (фр.).]

Марі-Лор будить церковний передзвін: два, три, чотири, п'ять. Слабкий запах плісняви. Старезні пухові подушки, зовсім продавлені. Шовкові шпалери на стіні за горбкуватим ліжком, на якому вона сидить. Розкинувши обидві руки, вона, ще трохи, й торкнеться стін кімнати.

Затишає луна від дзвонів. Вона проспала майже увесь день. Що це за стишений гул? Натовп? Чи це й досі море?

Вона торкається ногами підлоги. Мозолі на її п'ятах пульсують. Де її ціпок? Вона човгає, щоб ненароком не забити об щось гомілку. За шторами – вікно, зависоко для неї. Навпроти вікна вона знаходить шафу, шухляди якої відчиняються лише наполовину, а далі упираються в ліжко.

Яка тут погода! Її відчуваєш на дотик.

Вона напимає виходить у двері. Куди? У коридор? Тут гул слабшає, стає легеньким журкотом.

– Агов!

Тихо. А тоді, поспішаючи з самого низу, у важких черевиках мадам Манек піднімається вузькими, звивистими сходами, її хрипке дихання все ближче, третій поверх, четвертий – скільки ж їх у цьому будинку?

– Мадемуазель? – Мадам бере її за руку, веде назад у спальню, в якій вона прокинулася, й садить на краєчок ліжка. – Тобі треба в туалет? Напевно, треба, а тоді скупаєшся. Ти чудово спала, твій батько в місті, пішов спробувати надіслати телеграму, однак я його запевнила, що це таке ж плідне заняття, як вибирати пір'я з патоки. Ти голодна?

Мадам Манек спускає подушки, змахує ковдрою. Марі-Лор намагається зосередитися на чомусь невеликому, на чомусь конкретному. На моделі, що залишилася в Парижі. На мушлі в лабораторії доктора Жефара.

– Увесь цей дім належить моему двоюрідному дідові Етьєну?

– Кожна кімната.

– А як він за нього платить?

Мадам Манек сміється.

– А ти не ходиш околяса! Твій двоюрідний дід успадкував цей будинок від свого батька, твого прапрадіда. Він був успішний чоловік і дуже заможний.

– Ви його знали?

– Я працюю тут, відколи мосьє Етьєн був ще хлопчиком.

– І мій дідусь теж? Ви його знали?

– Знала.

– Я сьогодні познайомлюся з дідусем Етьєном?

Мадам Манек вагається.

– Напевне, ні.

– Але він тут?

– Так, дитино. Він завжди тут.

– Завжди?

Мадам Манек бере її долоні у свої – великі, масивні.

– Подбаймо про ванну. Батько тобі пояснить, коли повернеться.

- Рара нічого не пояснює. Він тільки каже, що Етьєн був на війні разом із моїм дідусем.

- Правильно. Але твій двокри́дний дідусь повернувся додому... - мадам Манек добирає правильних слів, - не таким, як раніше.

- Ви маєте на увазі - став більше всього боятися?

- Став збентежений. Як миша в пастці. Він бачив, як померлі проходили крізь стіни. Жахи на перехрестях. Тепер він не виходить надвір.

- Що, взагалі?

- Уже багато років. Але Етьєн - диво, ось побачиш. Він знає все на світі.

Кінець ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию (http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=22037346&lfm=362673004) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.

notes

Примечания

1

Stardust («Зоряний пил») - популярна джазова пісня 1927 року американського композитора Хорі Кармайка. Stormy Weather («Штормова погода») - пісня, написана 1933 року американцями Гарольдом Арленом та Тедом Келером. In the Mood («У доброму гуморі») - пісня, написана американцем Джо Гарлендом, стала відомою у виконанні Гленна Міллера. Pistol-Packin' Mama («Озброєна крихітка») - пісня, написана 1943 року американцем Алом Декстером. - Прим. ред.

2

Тато (фр.). – Тут і далі прим. перекл., якщо не вказано інше.

3

«На Влтаві, на Влтаві, де світить сонце золоте» (нім.) австрійська народна пісня.

4

Переклад І. Огієнка.

5

Моя люба (фр.).

6

Добридень (фр.).

7

Пральня, пекарня, площа (фр.).

8

Захоплення (фр.).

9

Із промови Адольфа Гітлера до гітлер'югенду на з'їзді Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини в Нюрнбернзі 1936 року. – Прим. ред.

10

Із промови Йозефа Геббельса до нового 1934 року. – Прим. ред.

11

Приспів з офіційного гімну гітлер'югенду «Vorwärts! Vorwärts!» (нім.), «Уперед! Уперед!». – Прим. ред.

12

Із щорічної промови Йозефа Геббельса до дня народження Адольфа Гітлера, 1936 рік. – Прим. ред.

13

Там само.

14

Прошу пробачення (фр.).

15

Хліб із грубої непросіяної житньої муки.

16

Переклад Д. Паламарчука.

17

Девіз хлопчиків із гітлер'югенду. – Прим. ред.

18

Різновид дирижабля.

19

Молодіжний і дитячий жіночий рух у складі гітлер'югенду. – Прим. ред.

20

Август Гайссмайер (1897–1979) – генеральний інспектор закладів націонал-політичної освіти. – Прим. ред.

21

Слава Богу! (фр.)

22

Це не по-справжньому (фр.).

23

Замок (фр.).

24

Я більше цим не займаюся (фр.).

25

Ось так (фр.).

26

Паштет (фр.).

27

«Один народ, один райх, один фюрер» (нім.). Лозунг Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини.

Окупувати (фр.) .